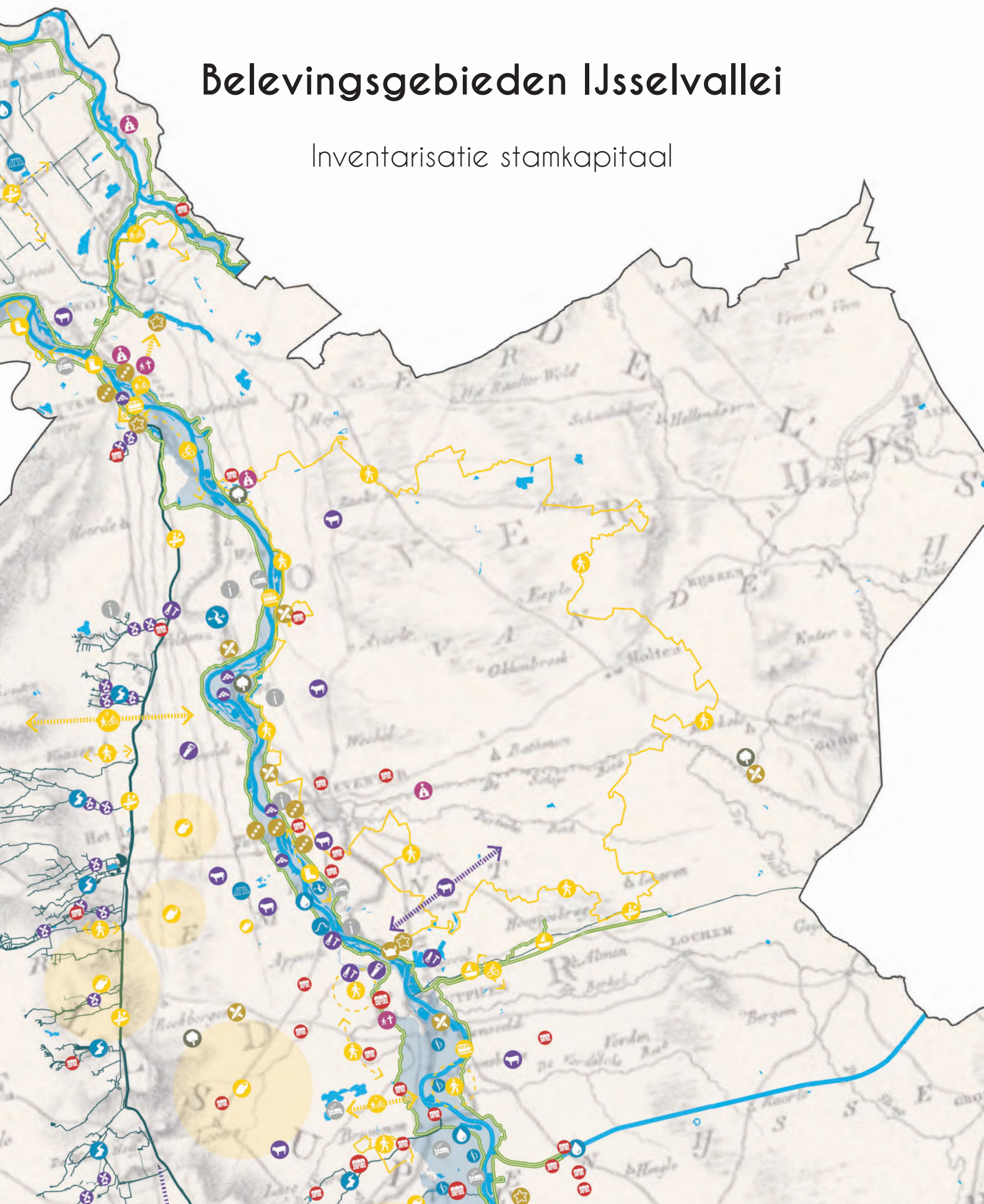

Belevingsgebieden IJsselvallei

Inventarisatie stamkapitaal

Lange Nieuwstraat 113
3512 PG Utrecht
Tel: 030-3205001
www.nohnik.nl
info@nohnik.nl

**FOR THE
LOVE OF
PLACE**

Overstraat 7
3958 BR Amerongen
Tel: +31(0)617814348
www.fortheloveofplace.com
info@fortheloveofplace.com

2e Daalsedijk 6a
3551 EJ Utrecht
Tel: +31(0)6 14325141
www.the-missinglink.nl
info@the-missinglink.nl

Alle foto's, kaarten, illustraties en visualisaties zijn gemaakt door NOHNIK, tenzij anders vermeld.

© 2022 co-productie: NOHNIK, For the Love of Place en The Missing Link.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt worden in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of door fotokopieën, opname, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Belevingsgebieden IJsselvallei

Inventarisatie stamkapitaal

Inhoud

1

Inleiding 8

2

Geschiedenis IJsselvallei 16

3

Landschap van de IJsselvallei 44

4

Inventarisatie recreatief belevingspotentieel 66

5

Bevindingen en aanbevelingen 84

Uiterwaarden langs de IJssel. (Foto: MarketingOost / Gijs Versteeg)

1 | Inleiding

1.1 Een van de belangrijkste waterverhalen van Nederland!

Nederland, waterland. Hier is weinig twijfel over: De Nederlanders zijn trots op hun indrukwekkende geschiedenis en traditie in het meesteren van het water. In de internationale positionering van Nederland is watermanagement een van de belangrijkste speerpunten, maar ook in de nationale identiteit speelt water een essentiële rol: laten we ter introductie van ons handelingsperspectief voor de IJssel hier kort bij stilstaan:

Wanneer we vanuit de lens van toeristische- en recreatieve beleving kijken naar Nederland als waterland, zijn er drie grote waterverhalen:

Als eerste *de overwinning op de Zee*. Deze neemt - in termen van beleving - grofweg twee vormen aan: 1) De Deltawerken als verdediging tegen stormvloed, en 2) het Afsluitdijk en de transformatie van de Zuiderzee in het IJsselmeer en het Markermeer. Van beide vormen zijn ook secundaire voorbeelden te noemen, denk aan de Haringvliet of de Tweede Maasvlakte. Gezamenlijk idee hiervan is dat Nederland de machtige Zee naar haar hand heeft gezet.

Het tweede waterverhaal van Nederland is *de Waddenzee*, met de Waddenkust en de geliefde Waddeneilanden voorop. Niet voor niets is dit het enige *natuurgebied* in Nederland dat de status van UNESCO Werelderfgoed mag dragen.

Het derde waterverhaal gaat over *de grote rivieren*: de Maas, maar vooral de Rijn die zich o.a. splitst in de Waal, de Linge, en de Nederrijn. Vanuit de splitst de IJssel zich af en vervolgens wordt de Nederrijn de Lek en het Amsterdam-Rijnkanaal. In de nationale identiteit en in het collectief bewustzijn van de Nederlanders, spelen de rivieren wat ons betreft een té bescheiden rol.

Er zijn veel redenen om deze rol te willen vergroten. De opeenstapeling van uitdagingen die Nederland voor staat de komende decennia zal leiden tot een complexe herinrichting van de ruimte. Hierin speelt bodem en water een leidende rol, en de riviersystemen voorop. We moeten meer water langer vasthouden, meer piekbelastingen opvangen en het water weer leidend laten worden in een groot deel van het landschap - niet alleen in

natuurgebieden, maar ook in de landbouwgebieden en in onze steden. Dit vraagt om begrip, draagvlak en betrokkenheid van de bevolking. Het vergt ook aandacht voor de toegankelijkheid en beleefbaarheid van het landschap. Wanneer grote delen van Nederland op de schop moet worden het nóg belangrijker om de beleefbaarheid van het landschap in acht te nemen.

Het gehele stelsel van de IJssel is wat ons betreft een prominent onderdeel van dit derde waterverhaal van Nederland. De Maas en de andere Rijnakken monden uit in het Delta in het Westen, terwijl de IJssel een heel andere route neemt.

Haar oorsprong in 'de Waterkraan van Nederland' biedt de mogelijkheid om het gehele riviermanagement van Nederland beleefbaarder te maken op locatie. De huidige aftakking van de Nederrijn bij Westervoort en de meanderende IJssel vlak langs het Veluwemassief biedt een bijna on-Nederlands landschap met veel reliëf en oude meanders die veel kwaliteit biedt - zoals bijvoorbeeld Rhederlaag. Vanaf Westervoort meandert de IJssel tot aan Deventer. Hier verandert de rivier van karakter en gaat ze sneller stromen. Rond Zwolle en Kampen vormt het IJsseldelta en stroomt de IJssel uit in het IJsselmeer: het oude Zuiderzee getransformeerd tot het grootste zoetwaterreservoir dat wij kennen. De IJssel eindigt pas definitief bij het Afsluitdijk, waar ze afwatert bij eb als het water in de Waddenzee lager staat dan in het IJsselmeer.

Boven op bovenstaand riviersysteem komt het gelaagde cultuurlandschap met het erfgoed, de verhalen en de belevingen die daarmee samenhangen. De historische Hanzesteden zijn levende herinneringen aan de rijke geschiedenis, en zijn nauw verbonden met de IJssel, de voormalige Zuiderzeekust, maar ook de middeleeuwse polders Mastenbroek en Nijbroek.

Wij vinden de beleving die de IJssel in potentie biedt ongeëvenaard in Nederland en hopen dat deze inventarisatie van het stamkapitaal zal helpen om dit duidelijk te maken.

De auteurs

1.2 Het werkgebied

Door de eeuwen heen heeft de samenspel tussen mens en de rivier een zeer grote invloed uitgeoefend op de vorming van het landschap.

Bij Pannerden stroomt de Rijn Nederland binnen. Bij de Pannerdense Kop wordt 66% van het water naar de Waal geleid en 33% naar het Pannerdensch Kanaal en de Nederrijn.

Bij Westervoort en Arnhem splitst de IJssel zich af van de Nederrijn en slingert met 11% van het oorspronkelijke Rijnwater sterk meanderend noordoostwaarts.

Vooraf tussen Rheden en Dieren levert dit - in combinatie met het reliëf van het Veluwe massief in het noorden - bijna on-Nederlandse landschappen op. Bij Dieren splitst het Apeldoorns Kanaal zich af en volgt de loop van de IJssel parallel in noordelijke richting. Hierin stroomt uiteindelijk veel van de sprengen en beken die uit het Veluwe massief afkomstig zijn.

Bij Doesburg stroomt het water van de Oude IJssel vanuit het oosten de IJssel in, en de IJssel draait meanderend in overwegend noordelijke richting tot aan Zuthpen waar het water van de Berkel en het Twenthekanaal zich bij de IJssel voegt.

Bij Deventer komt de Schipbeek en het Overijssels Kanaal erbij en vanaf hier gaat de IJssel sneller stromen. De IJssel heeft hier een meer rechtlopend karakter tot aan Zwolle.

Bij Hattem komt het Apeldoorns Kanaal weer samen bij de IJssel en vanaf Zwolle krijgt de IJssel meer de vorm van een delta en stroomt via Kampen richting de Randmeren en vloeit het uiteindelijk het IJsselmeer in.

Langs de IJssel is een zeer rijke geschiedenis, een diversiteit aan natuur- en cultuurlandschappen en een groot belevingspotentieel. Voor velen is het gebied echter onbekend terrein en qua toerisme en recreatie merk je nog altijd dat de rivier erg lang een grens is geweest.

In deze publicatie wordt een eerste verkenning gemaakt van de IJsselvallei met als doel om het huidige stamkapitaal te inventariseren in de context van toeristisch-recreatieve belevingsgebieden.

1.3 Werkwijze en Leeswijzer

Na Veluws voorbeeld wordt werk gemaakt van belevingsgebieden in de IJsselvallei. Doel is om perspectief en inspiratie te bieden voor toeristische en recreatieve product- en gebiedsontwikkelingen in het werkgebied.

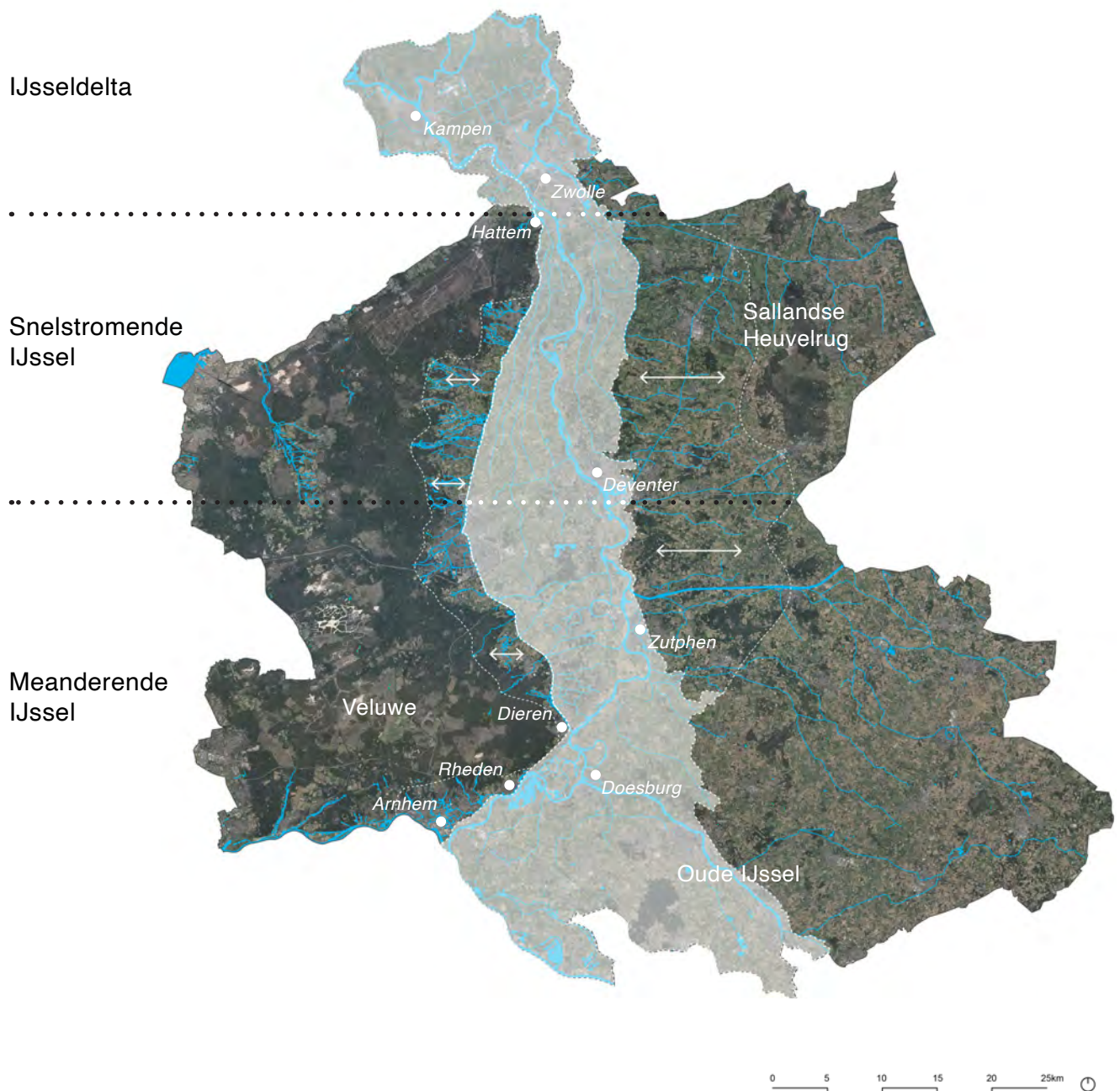
Om te beginnen is een studie gemaakt van de geschiedenis, de erfgoed en het landschap van het gebied. Daarnaast hebben wij relevant, bestaand beleid en advies- en onderzoeksrapporten van (delen van) het gebied bestudeerd en uitgebreid aandacht besteed aan resultaten van vergelijkbare exercities. Ook hebben wij ons verdiept in aanverwante projecten - zoals bijvoorbeeld IJsselID, IJssel Moves, de IJsselbieënnale, de IJsselkaravaan, Beleefplekken IJssel (Ruimte voor de Rivier-projecten), en het Masterplan IJsselvallei.

Vervolgens zijn er een reeks van zes werkateliers georganiseerd met deelname van lokale en regionale spelers: overheden, publiek-private samenwerkingsverbanden, de gastvrijheidssector, en terreinbeheerders. We vroegen de deelnemers om te reageren op onze voorlopige bevindingen en deze aan te vullen. Daarnaast gingen wij met de deelnemers aan de hand van een groot digitaal kaart aan de slag met het inventariseren van bestaande en potentiële kansen in de IJsselvallei.

De uitkomsten van bovenstaande werkwijze zijn in kaart gebracht, verrijkt met bestaande (lokale/regionale) inventarisaties en gecombineerd met (geo)data. Tot slot hebben wij de uitkomsten besproken met een aantal externe deskundigen: waarbij we vooral Arno Ruis, Bastiaan Overeem en Carrie de Wilde willen bedanken voor hun inzichten en suggesties.

In hoofdstuk 2 treft u een bondige analyse van de geschiedenis van de IJsselvallei. Voor ieder tijdspanne is een kaart opgemaakt waarop weergegeven is waar er nog min of meer beleefbare 'sporen' zijn uit de betreffende tijdspanne. Hoofdstuk 3 biedt vervolgens een landschappelijke analyse van het huidige landschap van de IJsselvallei. In hoofdstuk 4 worden de uitkomsten van de werkateliers verder geduid en verbonden met de resultaten uit de inventarisatie en analyse uit hoofdstukken 2 en 3. Tot slot hebben wij onze bevindingen samengevat en voorzien van aanbevelingen in Hoofdstuk 5.

Kaart 1.1: Werkgebied IJsselvallei

Fietsen langs de IJssel met als decor de skyline van Hanzestad Kampen. (Foto: MarketingOost / Gijs Versteeg)

A detailed historical map of the IJssel region in the Netherlands. The map shows the IJssel river flowing from the north towards the south, with various towns and cities marked. The text 'ZUIDER' is visible at the top, and 'DE IJSEL' is written across the middle. The map includes numerous place names such as Naarden, Amersfoort, Utrecht, and Arnhem. The title '2 | Geschiedenis van de IJssel' is overlaid on the left side of the map.

2 | Geschiedenis van de IJssel

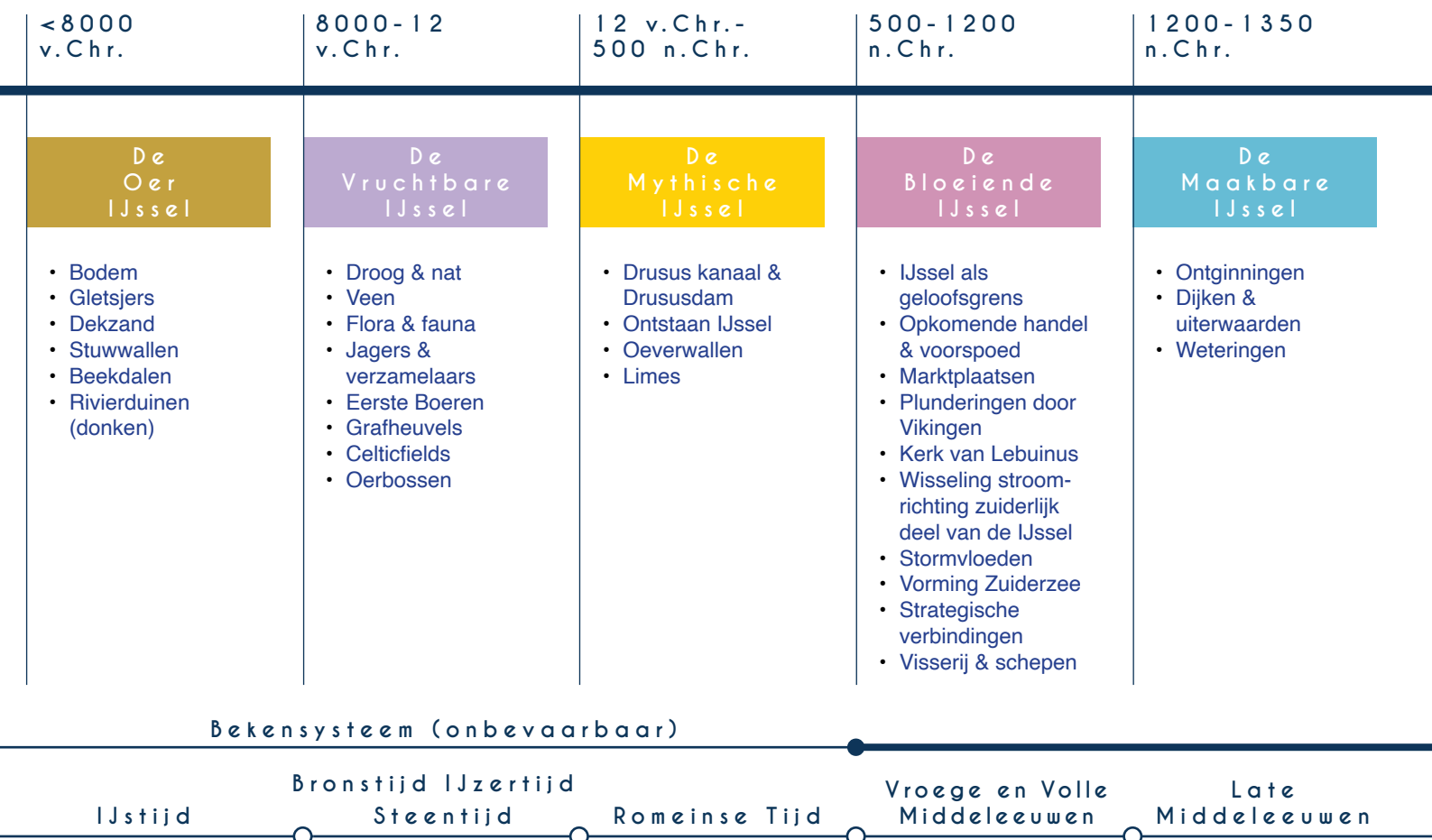
IJsselvallei in 1815 (Bron: Topolijdreis - Kadaster)

2.1 Geschiedenis van de IJssel

De IJssel, en daarmee de IJsselvallei, is door de eeuwen heen continu onderhevig geweest aan verandering. Veranderingen in de stroomsnelheden en de loop van de rivier hebben een flinke impact gehad op de vorming van het huidige landschap van de IJsselvallei. Naast de natuurlijke processen heeft ook de mens een grote invloed gehad op de vorming van het landschap.

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de verschillende tijdperiodes die hieronder in de tijdlijn geschetst zijn. De verschillende tijdperiodes zijn tot stand gekomen op basis van historische analyse verrijkt met de input verkregen vanuit de werkateliers.

In het hoofdstuk worden de belangrijkste processen en/of gebeurtenissen die toen zijn plaatsgevonden benoemd en tonen wij welke sporen hiervan vandaag nog (in potentie) beleefbaar zijn.

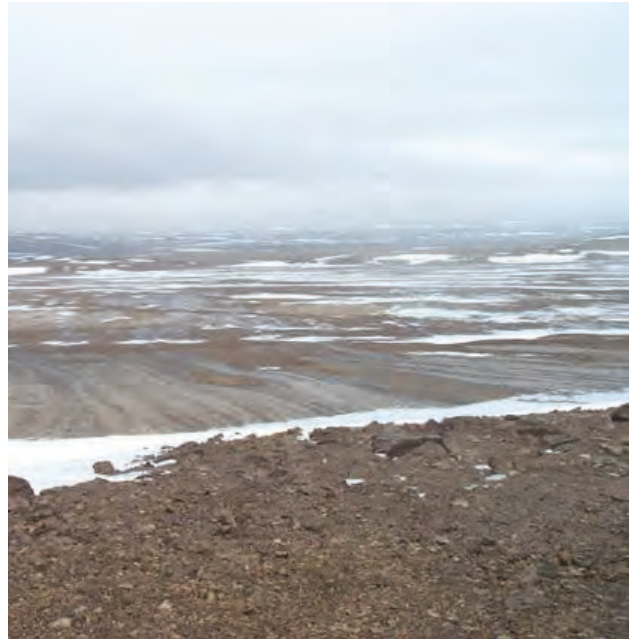
1350-1500 n.Chr.	1500-1700 n.Chr.	1700-1933 n.Chr.	1933-2000 n.Chr.	2000 n.Chr.>
De Machtige IJssel • Stedelijk bestuur • Internationale & lokale verbinding • Hanzenetwerk & Hanzesteden • Moderne Devotie • Kerken & kloosters • Stedennetwerk	De Verdedigende IJssel • Staatse linie • Forten, schansen & redoutes • Concurrentie Amsterdam • Verzanding IJssel • Vestingsteden met wallen en bastions • Hessenwegen • Kastelen, landgoederen & buitenplaatsen	De Werkende IJssel • Groeiende consumptie • Industrie • Baksteen • Fruitteelt • MRIJ-vee • Industriële bebouwing • Steenovens • Sprengen & sprengkoppen • Apeldoorns kanaal • Koningslijn • Kozakken & Basjkieren • Verdrag afvoerverdeling Rijntakken 1771	De Veilige IJssel • Ijssellinie • Inundatie • WO II: bezetting & bevrijding • Zandwinning (Bijland en Rhederlaag)	Vallei van de Toekomst • Samenkomst landschap, natuur, cultuur & mens • Duurzaam • Beschermde natuur • Ruimte voor de rivier • Routes • Toerisme
I J s s e l				
Late Middeleeuwen		Nieuwe Tijd		

2.2 De Oer IJssel

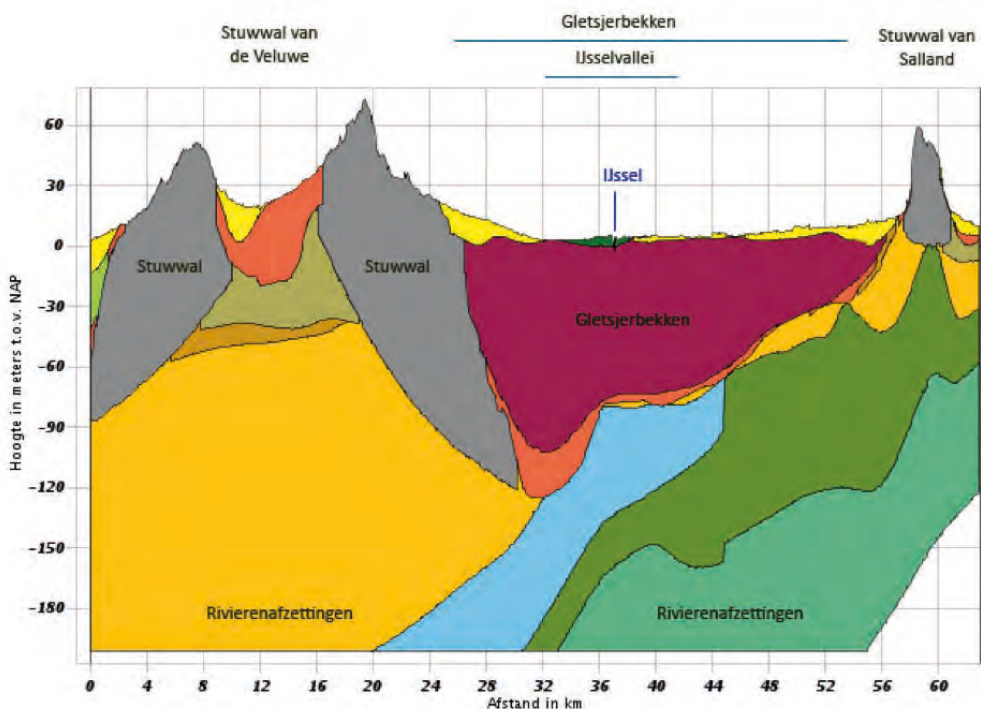
IJstijd: 300.000-8.800 v. Chr.

Aan het einde van de voorlaatste ijstijd, de Saale-ijstijd, rond 150.000 jaar geleden, komt het landijs tot de lijn Haarlem-Utrecht-Nijmegen. Het ijs uit het noorden stuwt de grond hoog op. Zo ontstaan de stuwwallen van de Sallandse heuvelrug en de Veluwe (Landschapsbiografie van de Veluwe, 2018). Als een grote vinger ligt daartussen een gletsjer, waaronder het IJsseldal vormt. Na deze ijstijd raakt dit dal grotendeels opgevuld met sediment van de Rijn, die dan nog in noordelijke richting stroomt en ter hoogte van Kampen in zee uitmondt.

In de laatste ijstijd, het Weichselien (ca. 115.000 tot 11.000 jaar geleden), komt het ijs niet tot in ons land. Wel worden grote stromen smeltwater door de vallei afgevoerd. Zandverstuivingen zorgen voor de afzetting van dekzandlagen en de vorming van dekzandruggen. Een goed voorbeeld daarvan zijn de rivierduinen (donken) die zijn ontstaan langs de IJssel. Deze zijn gevormd tijdens de laatste ijstijd door het uitstuiven van het zand uit opgedroogde rivierbeddingen. Door de zandverstuivingen ontstaat er in het gebied tussen de Sallandse heuvelrug en de Veluwe een licht geaccidenteerd landschap.

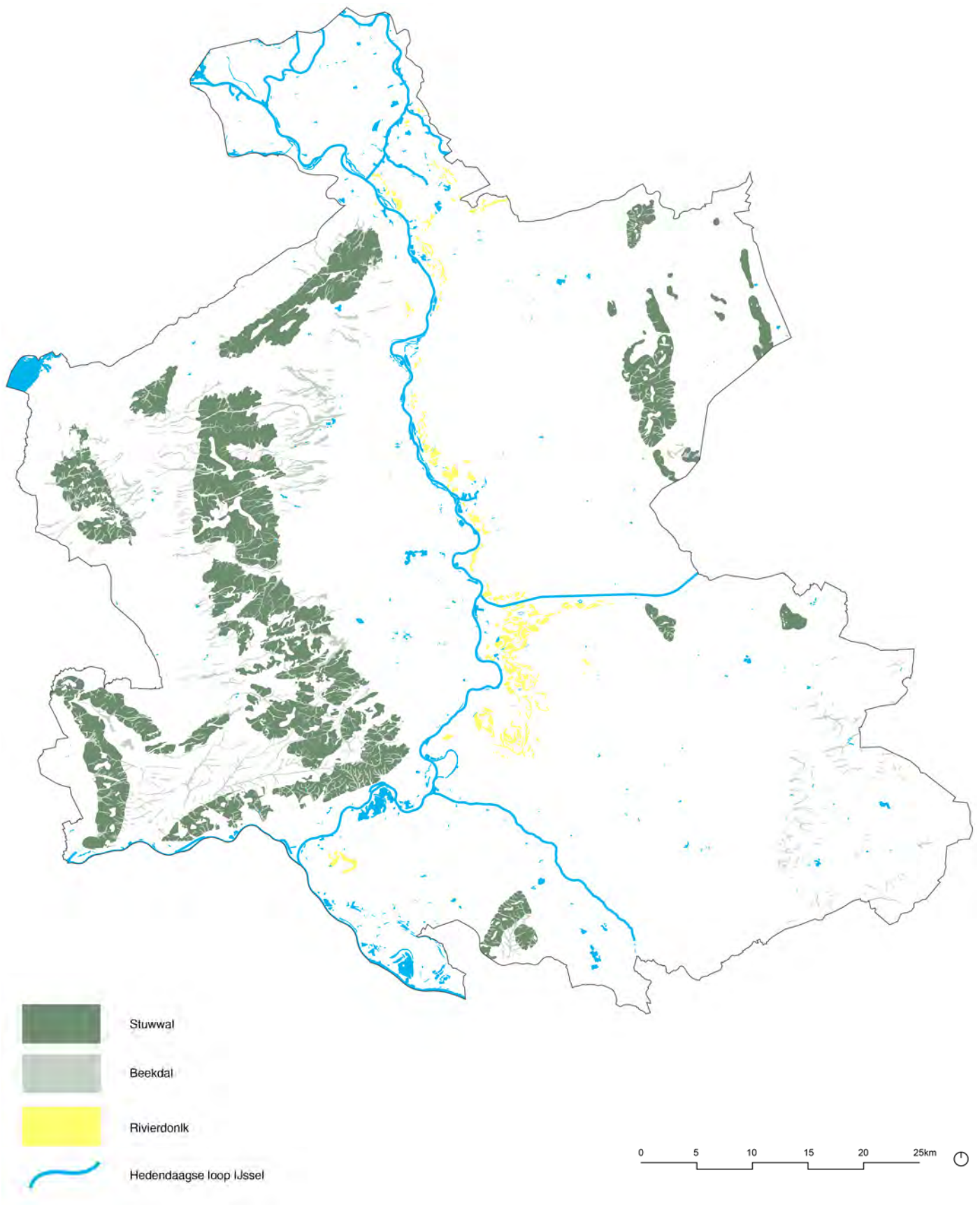
Verbeelding landschap tijdens voorlaatste ijstijd.
(Bron: Archeoweb)

Dwarsdoorsnede IJsselvallei tussen de stuwwal van de Veluwe en de stuwwal van Salland.
(Bron: IJsseliD)

Kaart 2.1: Oer IJssel

Zichtbare elementen in het hedendaagse landschap uit de tijdperiode 300.000-8.800 v. Chr.

2.3 De Vruchtbare IJssel

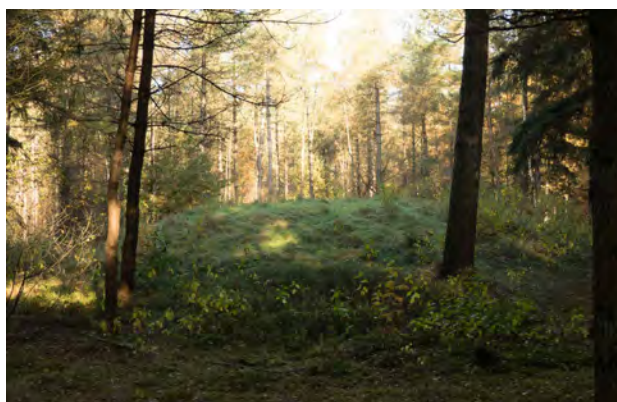
Steentijd/Bronstijd/IJzertijd: 8.800 - 12 v. Chr.

In het begin van het Holoceen komen de eerste jagers en verzamelaars in het gebied. Het klimaat in de IJsselvallei wordt een stuk warmer wat ervoor zorgt dat het landijs uit de vorige tijdperiode volledig verdwijnt in de IJsselvallei. Hierdoor begint de IJssel, toen nog een bekenstelsel, rustiger te stromen. Het gevolg hiervan was dat in de laagten dichtbij de rivier veen ontstaat. Ook bij sommige beekdalen waar water stagneert komt veenvorming voor. In de veenmoerassen wemelt het van de watervogels en vissen, die een goede voedselbron vormen. Mensen kiezen de hoogste locaties in het dekzandlandschap voor hun tijdelijke kampementen. In Kampen is een groot aantal prehistorische jachtkampen uit de Midden-Steentijd gevonden.

Later stappen mensen over op akkerbouw en veeteelt, al blijft het jagen en verzamelen ook nog een rol spelen. Ze beschikken over de vaardigheid om potten te bakken, die ze vaak fraai versieren, maar hebben nu ook stenen bijlen en slijpen, waarmee ze bos ontginnen. In Wijhe zijn een aantal werktuigen gevonden uit deze periode. Daarnaast zijn er langs de flanken van de Veluwe ook meerdere grafheuvels gevonden. Tot in de Romeinse tijd bleef het IJsseldal steeds een lage vlakte, zonder grote rivier.

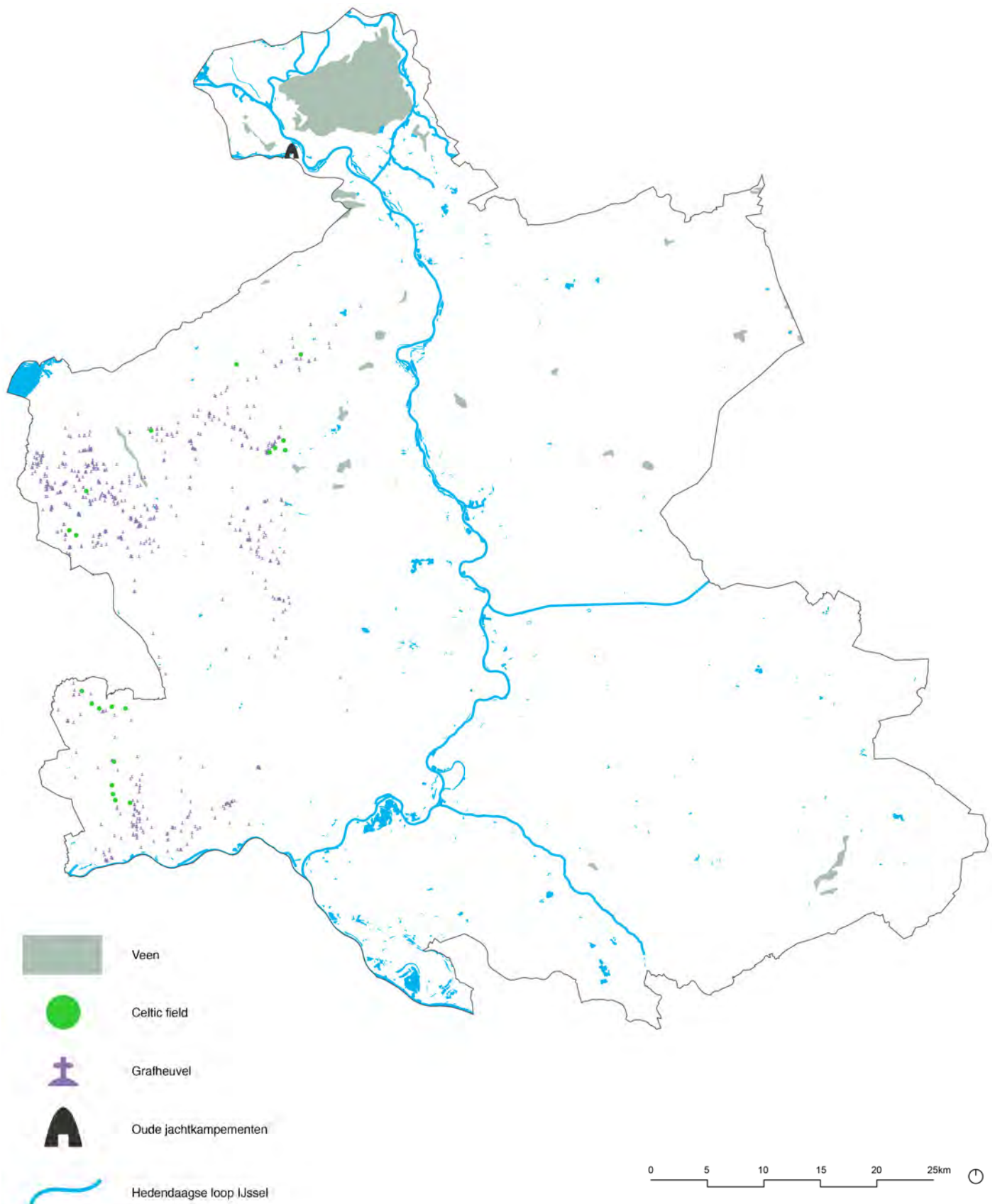
Verbeelding eerste jagers en verzamelaars. (Bron: Martin Valkhoff, Municipal Archaeological Service of Rotterdam)

Grafheuvel nabij Voorst. (Foto: VoorstWandelt)

Kaart 2.2: Vruchtbare IJssel

Zichtbare elementen in het hedendaagse landschap uit de tijdperiode 8.800 - 12 v. Chr.

2.4 De Mythische IJssel

Romeinse tijd: 12 v. Chr. - 500 n. Chr.

De IJssel zoals we die nu kennen, bestond nog niet in de Romeinse tijd. De Berkel stroomde er wel, maar in omgekeerde richting, namelijk naar het zuiden. De Oude IJssel voegde zich daar ter hoogte van Doesburg bij. Samen stroomden ze bij Arnhem in de Rijn. De Vecht mondde uit in de rivier de Flevum en ging door naar de Waddenzee. In het noordelijke deel van de IJsselvallei stroomde een aantal beken in noordelijke richting, waaronder de huidige Schipbeek (bij Deventer). De waterscheiding tussen beide stelsels lag ter hoogte van Voorst.

De Romeinen wilden naar Friesland om Friesland als uitvalsbasis te gebruiken voor hun veldtochten in Germania. En om daar te komen hadden ze een goede verbinding nodig. Wegen waren niet echt handig in dit zompige land, dus ze besloten om een kanaal te graven tussen de Rijn en de Zuiderzee, wat nu het Flevomeer is. Het Drusus kanaal wordt in Romeinse geschriften genoemd en gegraven in 12 v.Chr. onder generaal Nero Claudius Drusus. De kennis over de exacte geografische ligging van deze gracht is verloren gegaan. De gracht kan ook meer naar het westen gelegen hebben.

In de periode van 40 n. Chr. tot 250 n. Chr. werd ook de Limes aangelegd, een verdedigingszone van het Romeinse Rijk die van de Zwarte Zee tot aan de Noordzee bij Katwijk loopt, waarbij de Limes langs de voet van de IJssel loopt. In juli 2021 heeft de Nedergermaanse Limes - en daarmee het deel dat langs de zuidgrens van het werkgebied loopt - de status als UNESCO werelderfgoed gekregen.

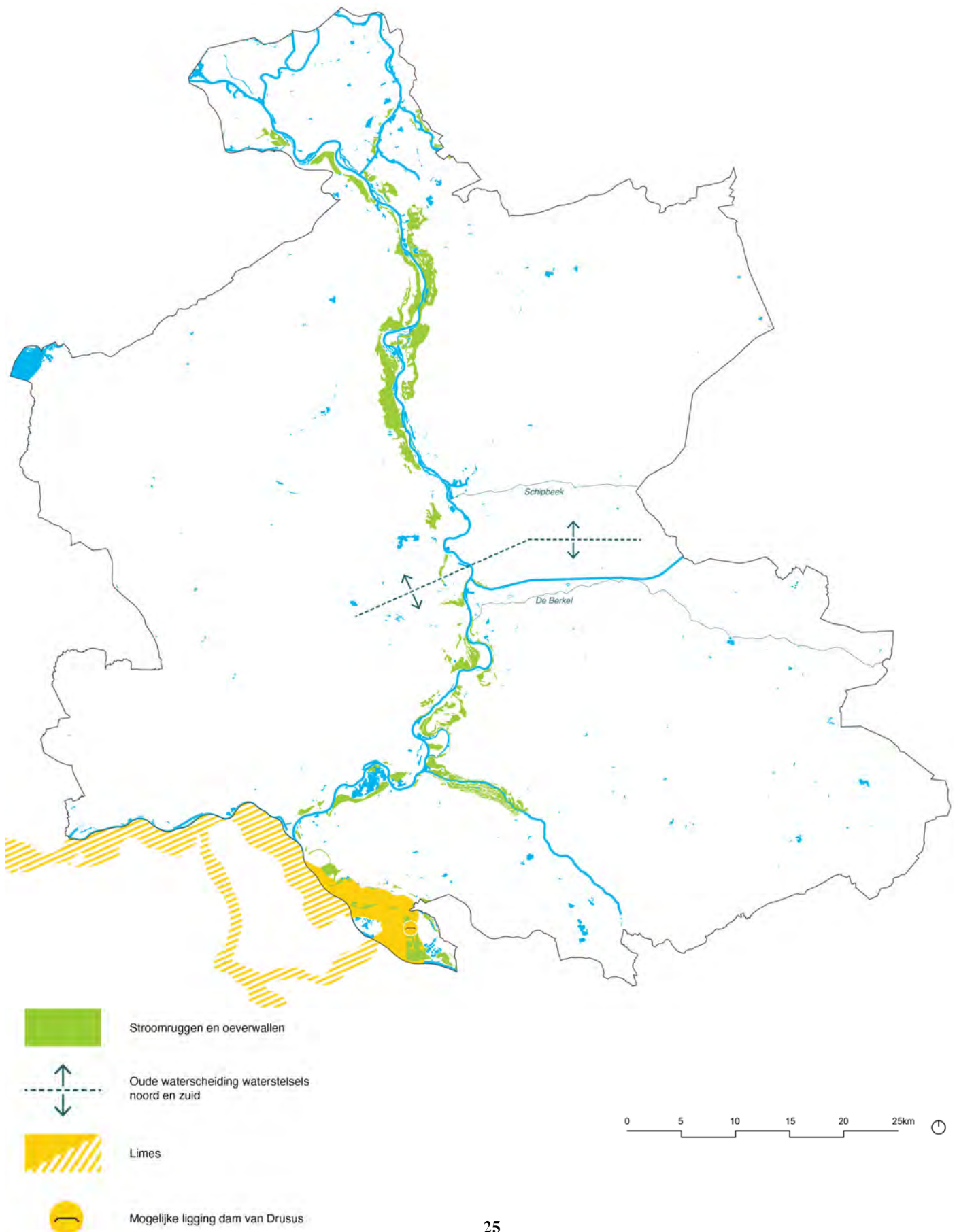
Historische kaart met de ligging van de Berkel.
(Bron: Abraham Ortelius in 1594)

Castra Herculis in Meinerswijk, een Romeins fort wat onderdeel uitmaakt van de Limes. De contouren zijn bovengronds zichtbaar gemaakt. (Foto: NLS)

Kaart 2.3: Mythische IJssel

Zichtbare elementen in het hedendaagse landschap uit de tijdperiode 12 v. Chr. - 500 n. Chr.

2.5 De Bloeiende IJssel

Vroege en Volle Middeleeuwen: 500 - 1200 n. Chr.

De IJssel - zoals we haar kennen - is uiteindelijk ontstaan aan het begin van de 4e eeuw bij een doorbraak tussen de zuidelijke en noordelijke bekenstelsels. Naast de verbinding via de Zuiderzee beschikte men via de IJssel, de Vecht en later de Schipbeek over uitstekende verbindingen met het Duitse achterland. Bovendien liepen er belangrijke handelswegen richting Duitsland. Vooral Deventer en Zwolle konden zich dankzij hun ligging op een knooppunt van (water)wegen ontwikkelen tot belangrijke bovenregionale marktplaatsen.

De ligging aan de IJssel was niet altijd even gunstig. In de 9de eeuw hadden de plunderende Vikingen hun oog laten vallen op de nederzettingen langs de IJssel. Ze verwoestten in 882 Zutphen en Deventer. Ook de kerk van Lebuïnus wordt verwoest. Deze man zag het als zijn missie de Saksische heidenen te bekeren en waagde de sprong over de rivier die toen de grens met het christelijke Frankische rijk markeerde.

Voor de 12e eeuw werd de IJssel voornamelijk bevaren vanaf het zuiden richting het noorden. Het veencomplex in het mondingsgebied bij Kampen vormde een obstakel voor een goede afvoer van de IJssel op het Almere. Hierin komt eind 12e eeuw verandering door een reeks stormvloed, waardoor uiteindelijk de Zuiderzee en de Waddenzee ontstaan.

Ontstaan Zuiderzee door doorbraak veencomplex rondom Friesland. (Bron: Archieven.nl)

Kampen ligt hierdoor opeens op een zeer strategische plek. Aangezien er tot de 12e eeuw vrijwel geen landwegen ten noorden van de grote rivieren bestaan, gaat al het transport per schip. Als verbinding tussen de Rijn en het noorden van Europa is de IJssel van grote betekenis voor de economische ontwikkeling van alle steden langs de rivier. Het is dan ook de aangewezen plaats voor de uitwisseling van producten uit Friesland en Holland tegen zaken als hout, linnen en wijn uit de Duitse gebieden. De IJsselsteden groeien uit tot regionale en internationale marksteden. Kampen buit haar gunstige positie uit door tol te heffen op alle scheepvaart op de IJssel.

Grote of Lebuïnuskerk in Deventer. (Foto: RD, Henk Visscher)

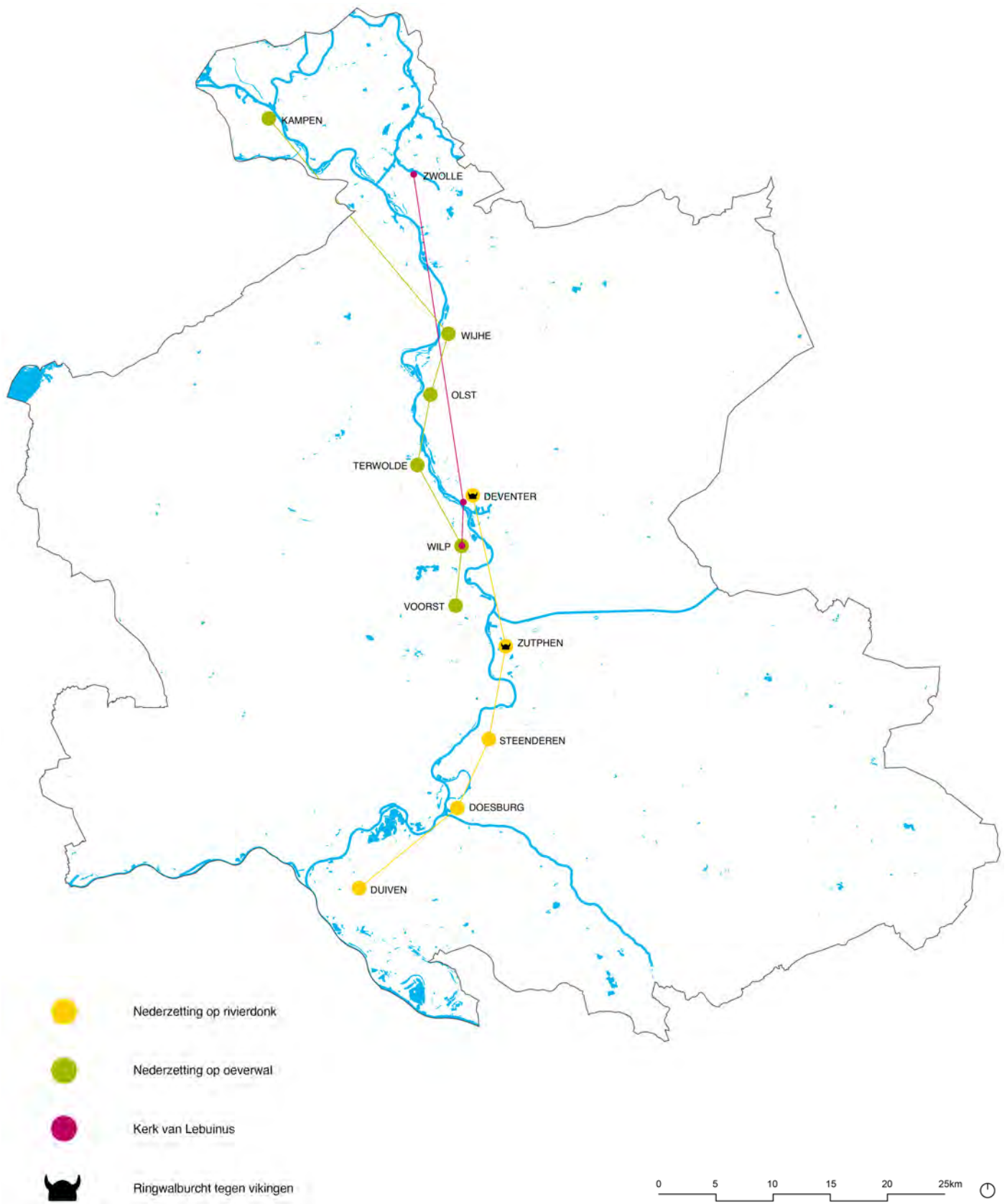
Plunderende vikingen in de IJsselvallei. (Bron: Fries Museum)

Opkomende handelsnederzettingen langs de IJssel. (Bron: Deventer Archief)

Kaart 2.4: Bloeiende IJssel

Zichtbare elementen in het hedendaagse landschap uit de tijdperiode 500 - 1200 n. Chr.

2.6 De Maakbare IJssel

Late Middeleeuwen: 1200 -1350 n. Chr.

De IJssel overstroomde regelmatig. Een goede reden om boerderijen op terpen te bouwen. Ook werden lokale dijken aangelegd door de buurtschappen. Dat het water bleef dreigen is te zien aan de vele wielen (kolken) langs de dijken.

De bisschop van Utrecht is eigenaar van de veen- en broekgebieden in de regio en laat deze wildernis ontginnen. Vervolgens werd het noodzakelijk de landbouwgrond te beschermen door dijken. In 1308 kondigt de bisschop het dijkrecht af: het begin van het geïnstitutionaliseerde waterbeheer. Als gevolg ontstaat er langzaam een aaneengesloten dijklichaam. Het nadeel hiervan is dat het water uit Salland en de Veluwe niet meer op de IJssel kan afwateren. Het hoopt zich op in de lage komgronden langs de rivier. Als oplossing worden er afwateringskanalen gegraven parallel aan de IJssel. Zo komen de weteringen tot stand die vandaag nog zo kenmerkend zijn in het landschap.

Polder Mastenbroek is de oudste rationele, geometrische verkaveling van Nederland. Vanaf 1362 is deze polder ontgonnen volgens een voor de middeleeuwse veenontginningen uniek

en modern patroon. Eeuwen voordat typische droogmakerijen als de Schermer en De Beemster zijn ontstaan, kende Nederland dus al een uiterst rationele verkaveling.

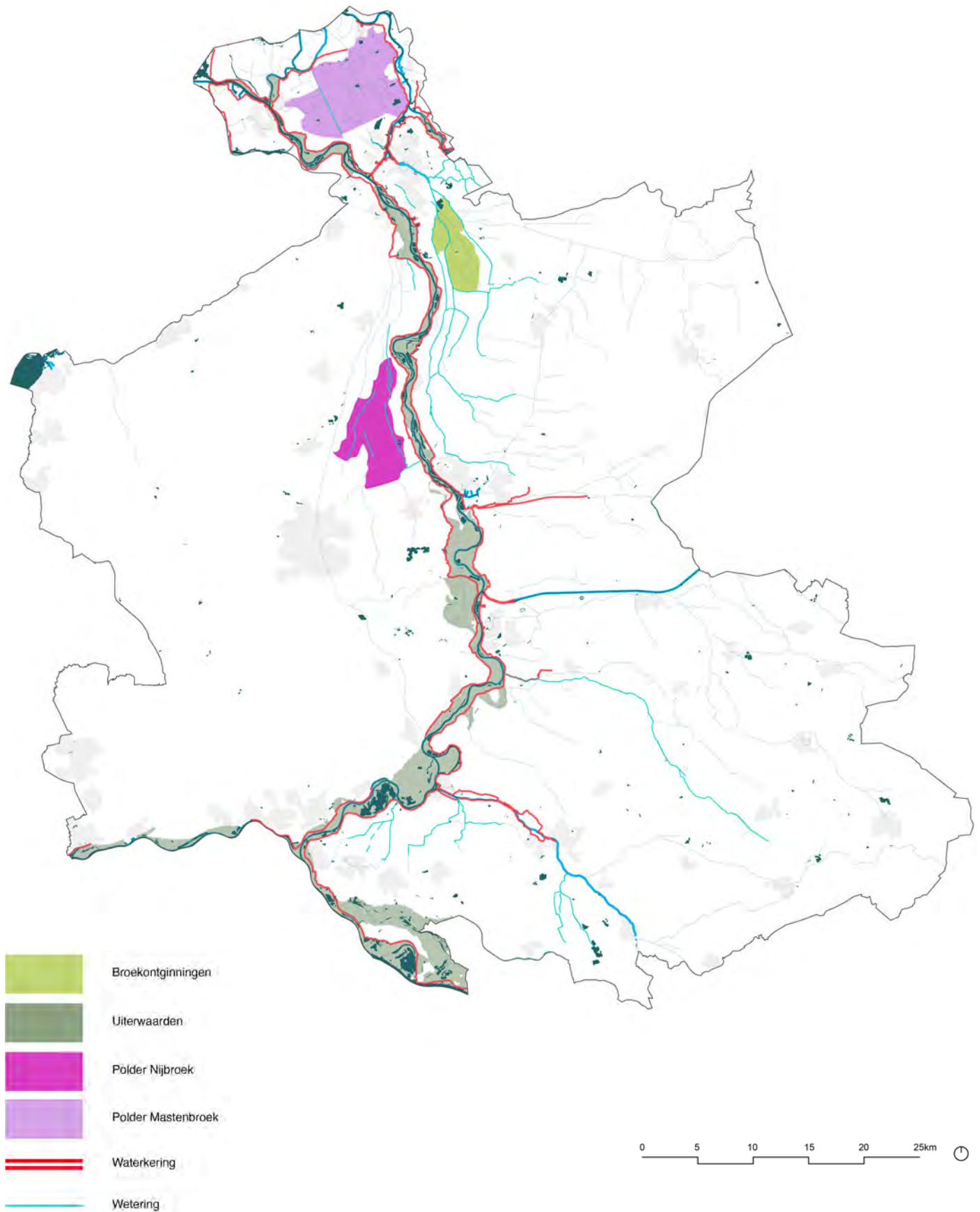
Historische kaart van Polder Mastenbroek.
(Bron: Historisch Centrum Overijssel)

Ligging van de Terwoldsche Wetering langs Polder Nijbroek. (Foto: NOHNIK)

Kaart 2.5: Maakbare IJssel

Zichtbare elementen in het hedendaagse landschap uit de tijdperiode 1200 -1350 n. Chr.

2.7 De Machtige IJssel

Late Middeleeuwen: 1350 - 1500 n. Chr.

Van de twaalfde tot de zestiende eeuw maakten Hasselt, Kampen, Zwolle, Hattem, Deventer, Zutphen en Doesburg onderdeel uit van het internationale Hanzeverbond (evenals Elburg en Harderwijk die echter niet aan de IJssel lagen). De steden raakten verfraaid met koopmanshuizen, opslagplaatsen en handelskantoren. Er werd gehandeld in zout, granen, vis, hout, wijn, bier, dierenhuiden en lakens. En ook de ambachten maakte een bloeiperiode door.

Het vervoer ging over zee en over rivieren, met koggeschepen. Naast de IJssel bieden ook de beken die erin uitmonden, mogelijkheden om handel te drijven. De Schipbeek wordt zelfs verlegd, om Deventer beter bereikbaar te maken. De handel over land nam ook toe. Hiervoor werd gebruik gemaakt van zogeheten Hanzewegen. Dit waren handelswegen die de verschillende Hanzesteden met elkaar verbonden - veelal langs de IJssel, maar ook over de Veluwe naar Harderwijk en Elburg. Deze Hanzewegen zijn overigens niet te verwarren met 'Hessenwegen' (zie volgende tijdperiode).

De steden vallen niet onder het gezag van een landsheer, maar worden bestuurd door de magistraat, bestaande uit schepenen en raden. Deze afwijkende status zien we terug in de wallen, grachten en muren die als verdedigingslinie om de steden werden aangelegd. Het oude Raadhuis van Kampen is een toonbeeld van deze machtige positie van de Middeleeuwse burgerij en behoort tot de meest bijzondere monumenten van Nederland.

Aan het eind van de 14e eeuw werd de rooms-katholieke kerk geplaagd door schandalen en machtsmisbruik. Vanuit de burgerij ontstond een nieuwe beweging. Gangmaker van de 'Moderne Devotie' was Geert Grote, een handelaar uit Deventer. Hij richtte geloofsgemeenschappen op en stichtte verschillende kloosters (bv. Windesheim en Hulsbergen) die zich bezig hielden met onderwijs en de verbetering van de leefomstandigheden van de bevolking. De beweging breidde zich uit over de hele Hanzeregio en wordt gezien als de voorloper van de protestantse Reformatie door Maarten Luther tijdens de 16e eeuw.

De bevolking in het zuiden van het gebied is tamelijk vrijzinnig, maar richting noorden neemt de orthodoxie toe.

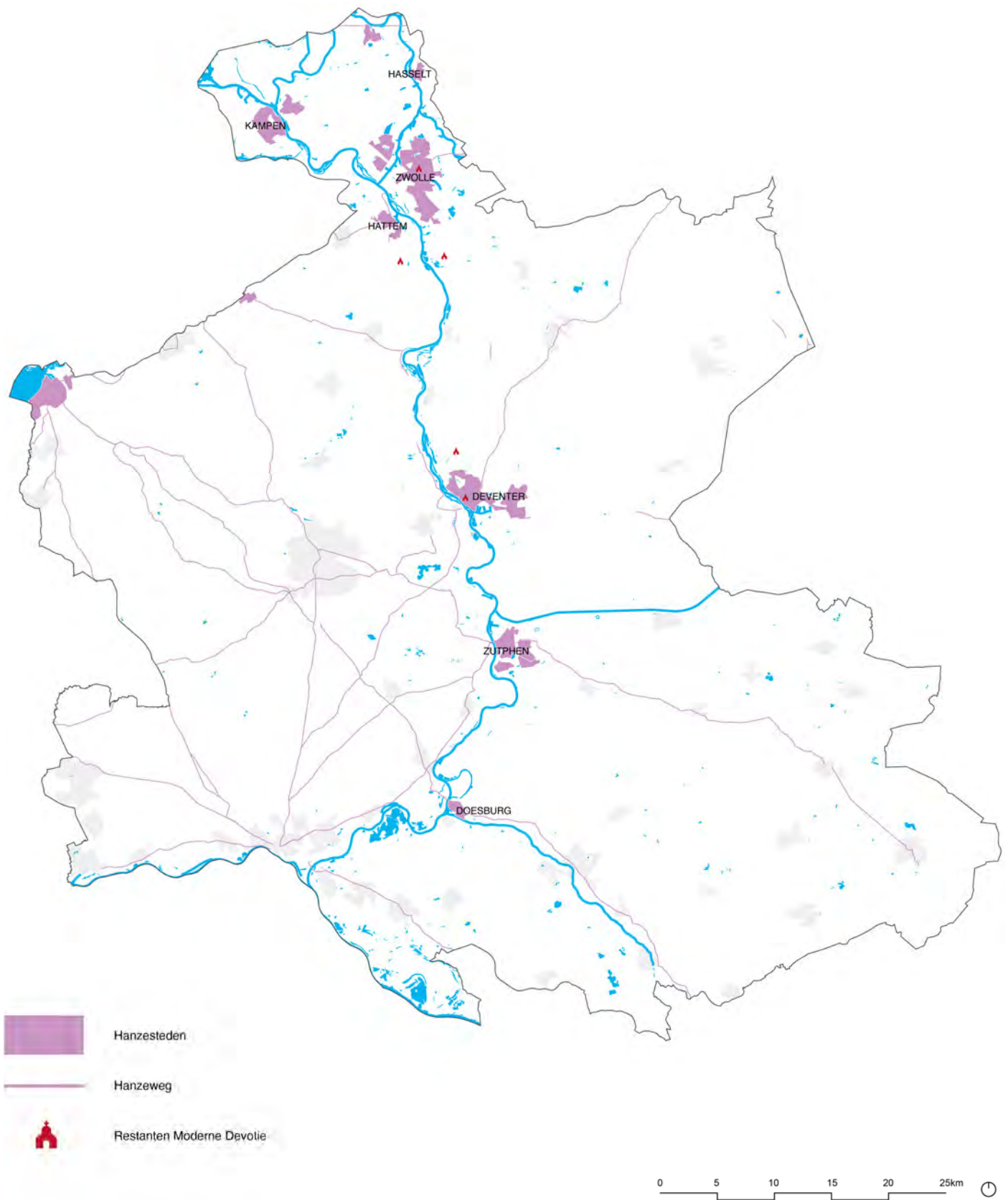
In het ontstaan van nieuwe geloofsrichtingen speelt de IJsselstreek een grote rol. Zo ontstonden in Kampen grote tegenstellingen tussen de vrijzinnige gereformeerde burgerij en de ambachtslieden, dagloners en pachtboeren. De vrijzinnigheid werd uitgebannen en tot op de dag van vandaag overheersen in Kampen, Zwolle, Genemuiden en het aangrenzende deel van de Noord-Veluwe de christelijke partijen in de gemeentepolitiek en heerst de zondagsrust in de IJsseldelta.

Hanzesteden aan de IJssel. (Bron: Hanzesteden.info)

Kaart 2.6: Machtige IJssel

Zichtbare elementen in het hedendaagse landschap uit de tijdperiode 1350 - 1500 n. Chr.

2.8 De Verdedigende IJssel

Nieuwe Tijd: 1500 - 1700 n. Chr.

De IJssel wordt vanaf 1500 steeds minder goed bevaarbaar door verzanding, wat het einde betekent voor de handelspositie van de IJsselstreek. Ook leggen de IJsselsteden het langzaamaan af tegen concurrent Amsterdam. Tegelijk wordt Amsterdam als handelsplaatst belangrijker dan Antwerpen, waardoor het netwerk van Hessenwegen die de Duitse gebieden in de 17e eeuw verbonden met Antwerpen via Noord-Brabant, uitgebreid werd met verbindingen over de Veluwe richting Amsterdam.

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog wordt er een uitgebreide (Staatse) linie aangelegd langs de Waal en de linkeroever van de IJssel in de strijd tegen de Spanjaarden. Vanaf 1589 laat Maurits van Nassau redoutes (wachttorens) en schansen (verdedigingswerken) bouwen. De redoutes zijn verdwenen, maar staan nog bekend als de Mauritsstorens. Daarnaast worden er verschillende vestingwerken aangelegd ter verdediging van de steden langs de IJssel. Tussen 1701 en 1709 wordt het Pannerdensch Kanaal gegraven. De aanleg heeft vooral een strategisch belang voor de aanvoer van water voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het Fort Pannerden wordt aangelegd om de waterverdeling bij deze splitsing te verdedigen.

Een bijzonder kenmerk van de IJsselvallei zijn de vele landgoederen en kastelen. De kastelen en landgoederen hebben allemaal een relatie met de IJssel, het water was doorslaggevend voor de bouw ervan. Het zorgde voor de aanvoer van schoon water en maakte transport mogelijk. De IJssel voorzag de landgoederen daarnaast van visserij, vruchtbare grond en had een militaire en defensieve functie voor kastelen.

De eerste kastelen in de IJsselvallei komen uit de vroege Middeleeuwen ten tijde van het Frankische Rijk. Land was in bezit van Frankische heersers, die het bezit uitleenden aan leenheren of kloosters. Op het land vormden zich domeinhoeven die met behulp van hofhorige boeren werden bewerkt. Leenheren lieten voor zichzelf kastelen bouwen. Toen er versplintering van het grootgrondbezit optrad kwam land door inname, verkoop of schenkingen in particulier bezit. Hierdoor ontstonden er landgoederen en werden de kastelen en domeinhoeven door de bestuurlijke elite verbouwd tot havezate of buitenplaats.

Kasteel Ter Horst. (Foto: Gabriël Kousbroek)

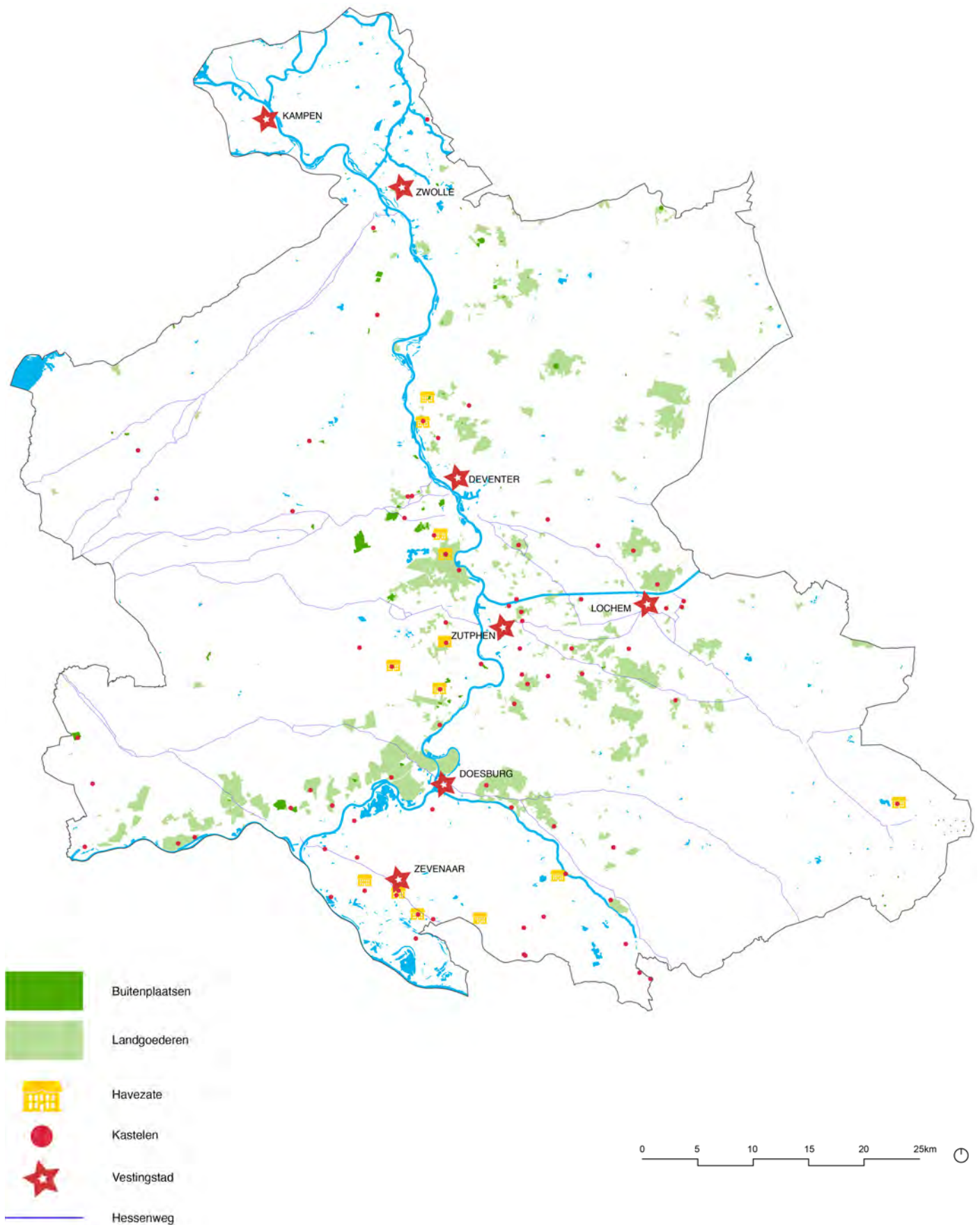
Ruïne Kasteel Nijenbeek. (Foto: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

Historische kaart Doesburg in 1654 door Nicolaes van Geelkercken. (Bron: vestingdoesburg.nl)

Kaart 2.7: Verdedigende IJssel

Zichtbare elementen in het hedendaagse landschap uit de tijdperiode 1500 - 1700 n. Chr.

2.9 De Werkende IJssel

Nieuwe Tijd: 1700 - 1933 n. Chr.

Ooit domineerden de schoorstenen van vele steenfabrieken de uiterwaarden van de IJssel. Doesburg had in 1295 al een steenoven en Arnhem in 1353. In de 19e eeuw stonden er 75 steenovens langs de IJssel. De steenfabrieken lagen in de uiterwaarden van de rivier, dichtbij de grondstoffen waarvan bakstenen gemaakt werden: klei en leem.

De fruitteelt in de IJsselstreek ontwikkelde zich vanaf 1870 tot productieboomgaarden. De boomgaarden werden aangeplant op de vruchtbare stroomruggen aan weerszijden van de rivier tussen Zwolle en Deventer.

In 1906 wordt het roodbonte Maas-, Rijn- en IJsselvee (MRIJ) als apart ras erkend. De koeien vormen het levende bewijs van de grote omslag in de landbouw sinds de 19e eeuw. Het vee komt centraal te staan in de agrarische bedrijfsvoering in deze periode, het organisatievermogen en het zelfbewustzijn van de boeren neemt toe.

Langs de flanken van de Veluwe stuwwal onstonden verschillende industrieën - vooral ijzer-, hout- en papierindustrieën. Sprengen en sprengkoppen werden gegraven om de watermolens te blijven voorzien van stromend water. Om de verschillende industrieën beter toegankelijk te maken voor de handel werd in 1825 begonnen met de aanleg van het Apeldoorns Kanaal. Het kanaal werd parallel gegraven aan de Grift, die vanaf de 16e eeuw gebruikt werd voor de scheepvaart maar waarbij de plannen om de Grift beter bevaarbaar te maken op veel weerstand stuitten.

Steenfabriek Fortmond (Foto: Gouwenaar - Wikimedia)

Behalve het kanaal werd er ook een spoorlijn aangelegd. In 1887 werd de Koningslijn aangelegd tussen Apeldoorn en Dieren. Deze werd zowel gebruikt voor passagiersvervoer als goederenvervoer. Ook het gebied langs de Oude IJssel was decor voor de ijzerindustrie. Vanaf de 17e eeuw is men hier begonnen met het plaatselijk gewonnen ijzererts in te smelten in kleine hoogovens. Het industriepark van Diepenbroek en Reigers Uift (DRU) is nog een restant van deze rijke geschiedenis.

Stoomtrein Dieren - Apeldoorn (Foto: UitInApeldoorn.nl)

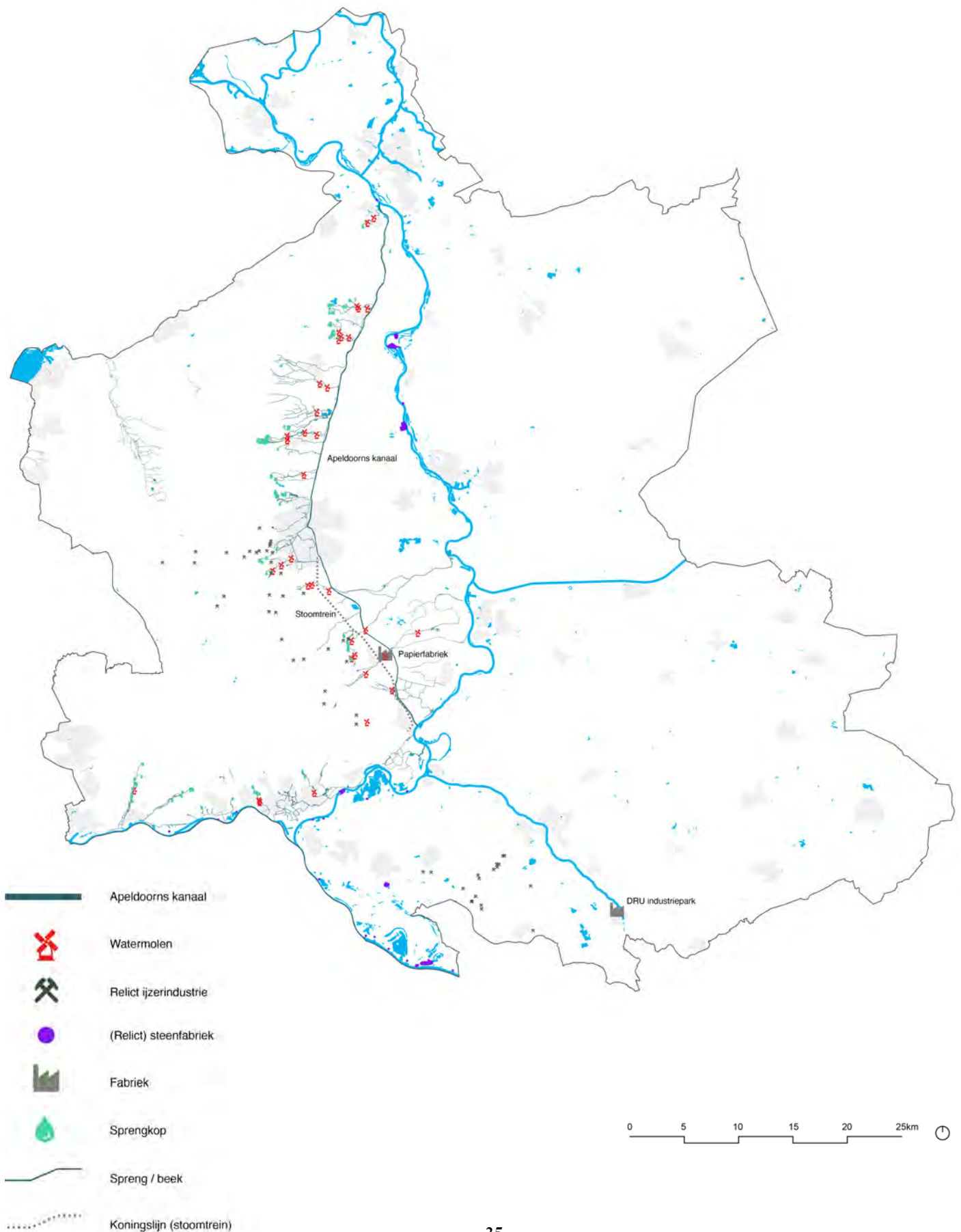
Apeldoorns kanaal (Bron: MijnGelderland.nl)

MRIJ-koeien (Foto: HenkvD - Wikimedia)

Kaart 2.8: Werkende IJssel

Zichtbare elementen in het hedendaagse landschap uit de tijdperiode 1700 - 1933 n. Chr.

2.10 De Veilige IJssel

Nieuwe Tijd: 1933 - 2000 n. Chr.

De IJsselvallei is door de eeuwen heen bebouwd met verschillende soorten verdedigingswerken en heeft onderdeel uitgemaakt van verschillende verdedigingslinies. Na 1933 werd er in de IJsselvallei een reeks van kazematten aangelegd, die een aanval vanuit Duitsland zou moeten weren, tevergeefs zoals we nu weten. Tijdens de 'Koude Oorlog' tussen werd dit uitgebreid tot de IJssellinie, met het doel om een eventuele aanval uit het oosten (Sovjet-Unie) te keren. Met de IJssellinie kon een brede strook land tussen Nijmegen en Kampen onder water gezet worden door middel van stuwen. Als in 1961 de NAVO-verdediging wordt opgeschoven tot aan de Elbe, vervalt de functie van de IJssellinie. Leuk feitje: de IJssellinie was staatsgeheim tot 1990!

In deze tijdperiode komt toerisme en recreatie langzaam op gang. Vooral na de Tweede Wereldoorlog. Het toerisme en de recreatie was geconcentreerd op de bestaande buitenplaatsen en aan de rand van de heuvelruggen.

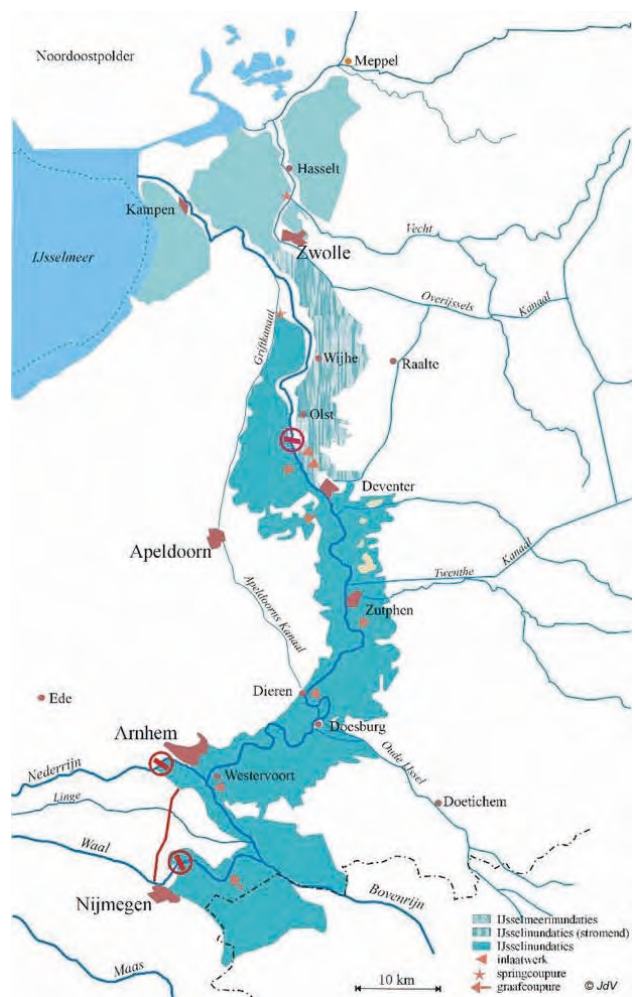
Ook is kenmerkend aan deze periode de komst van de autosnelwegen. Er werden ingrijpende ingrepen in het landschap verricht voor de bouw van nieuwe wegen. Zo werden er langs de Rijn op vele plekken nieuwe bruggen gebouwd waar de nieuwe snelwegen overheen gingen.

Stuw in de IJssel ten zuiden van Olst. (Bron: IJssellinie.nl)

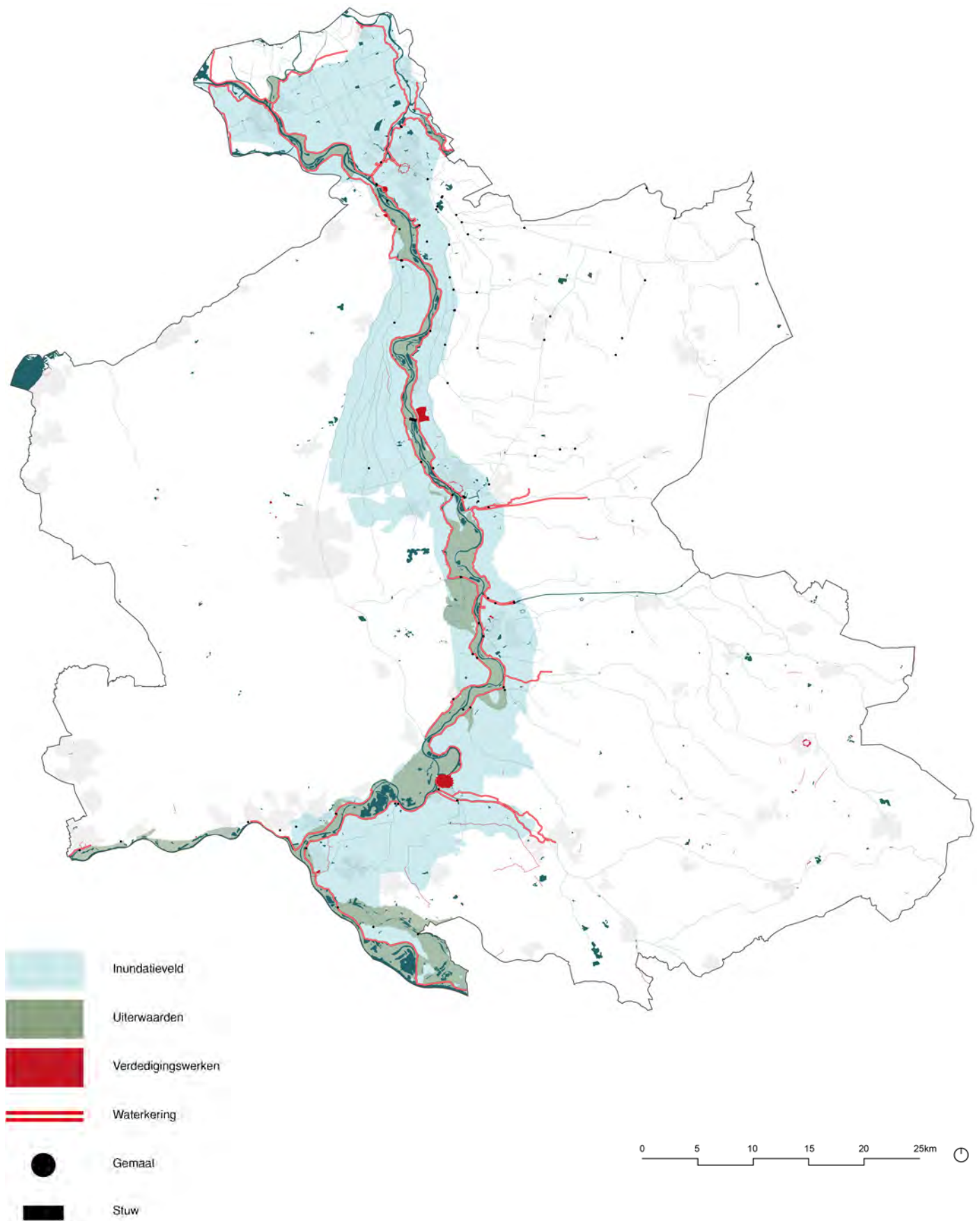
Inlaatwerk in het dijklichaam ter hoogte van landgoed 'De Haere'. (Foto: IJssellinie.nl)

IJssellinie. (Bron: Stichting Menno van Coehoorn)

Kaart 2.9: Veilige IJssel

Zichtbare elementen in het hedendaagse landschap uit de tijdperiode 1933 - 2000 n. Chr.

2.1.1 Vallei van de Toekomst

Nieuwste Tijd: 2000 - ev.

Na twee extreme hoogwaters in 1993 en 1995 zat de schrik er in het rivierengebied goed in. Duizenden hectares stroomden onder en op diverse plaatsen dreigden dijkdoorbraken.

Als reactie ontstond het uitvoeringsprogramma 'Ruimte voor de Rivier'. Negen van de vierendertig deelprojecten liggen langs de IJssel, waaronder de hoogwatergeul Veessen-Wapenveld en Reevediep. De projecten hebben als doel dat de rivier meer ruimte heeft om te stromen binnen haar stroombed en uiterwaarden. De uiterwaarden van de IJssel zijn buitendijkse gebieden langs de rivier. De uiterwaarden langs de IJssel bevinden zich zowel in Gelderland als Overijssel. Naast de functie als overstroomgebied voor de rivier hebben de uiterwaarden ook een ecologische betekenis als natuurgebieden. Ze worden deels aangewezen als beschermd natuurgebied in het kader van Natura 2000. Ook vergroten ze de recreatieve waarde. Een mooi voorbeeld hiervan zijn de Duursche Waarden nabij Olst met het daarin gelegen Informatiecentrum IJssel Den Nul. Meer recente voorbeelden zijn de Tichelbeeksewaard bij Zutphen, Bolwerksplas bij Deventer en de Vreugderijkerwaard bij Zwolle.

In de IJsselvallei worden de historische steden en natuurgebieden steeds meer ontwikkeld in het kader van toerisme en recreatie. De verschillende Hanzesteden langs de IJssel spannen zich steeds vaker gezamenlijk in om meer invulling te geven aan het toeristisch en recreatief aanbod in de IJsselvallei. Daarnaast worden er ook op verschillende schalen recreatieve routes gemaakt voor zowel fietsers als wandelaars. Voorbeelden hiervan zijn de NS-wandelingen en de recente(re) internationale Hanzefietsroute.

Ook zien we dat de hoeveelheid windmolens en zonnevelden in de IJsselvallei steeds meer begint toe te nemen, en in de toekomst daarom ook een steeds meer prominente rol in het landschap begint te krijgen. Goede inpassing van windmolens en zonnevelden is daarom van uiterst belang voor het behoud van de landschappelijke beleving van de IJsselvallei.

Windmolens nabij Zutphen. (Bron: Bezoek Voorst)

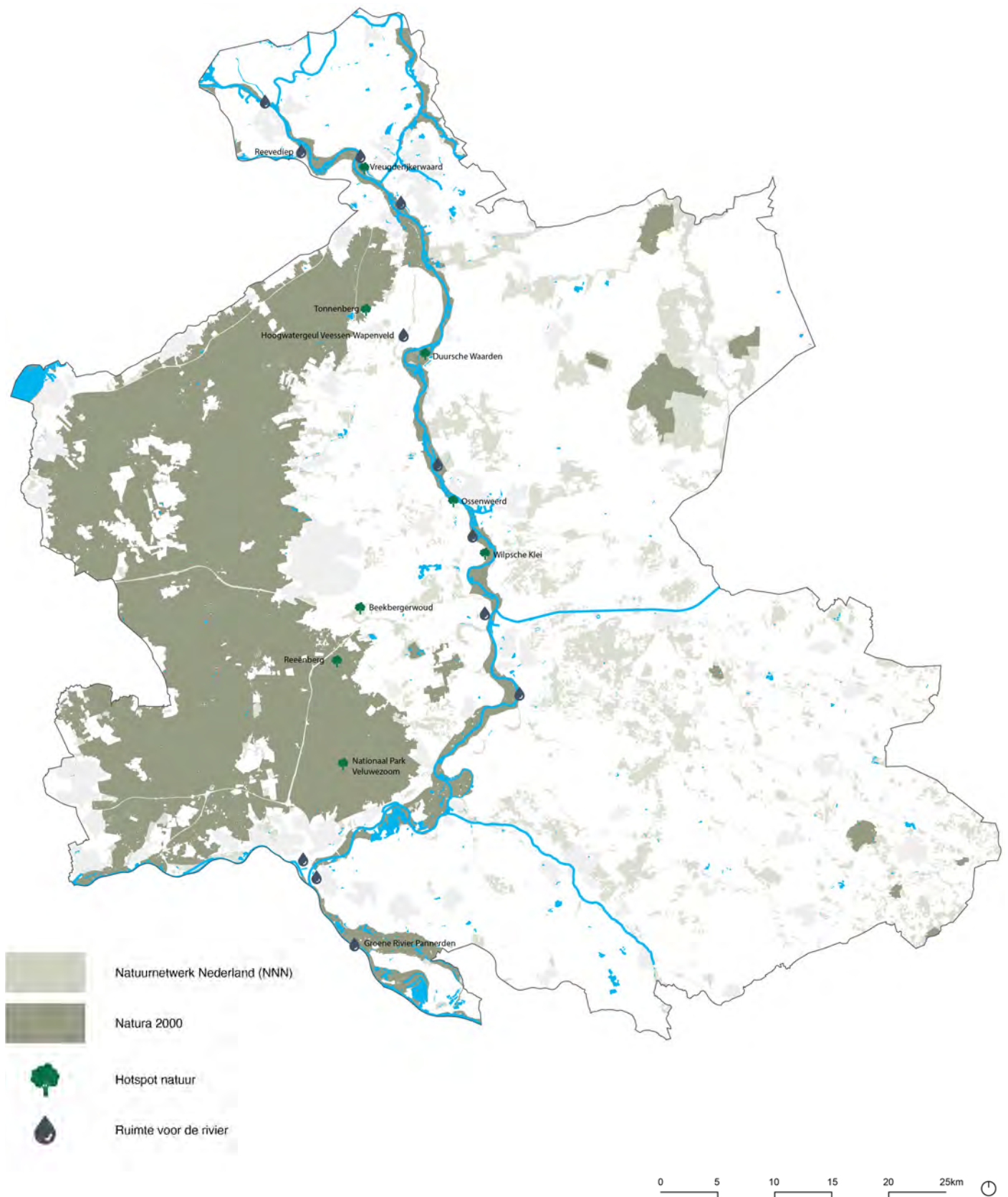
Hoogwatergeul Reevediep. (Foto: NOHNIK)

Duursche Waarden (Foto: Staatsbosbeheer)

Kaart 2.10: Vallei van de Toekomst

Zichtbare elementen in het landschap uit de tijdperiode 2000 - ev.

Natuurlijke uiterwaarden langs de IJssel. (Foto: MarketingOost / Bertrik Hakvoort)

2.12 Zichtbaarheid geschiedenis IJsselvallei

In dit hoofdstuk is gekeken welke restanten van deze rijke geschiedenis nog te vinden zijn in het huidige landschap van de IJsselvallei. Uit de analyse en de werkateliers is naar voren gekomen dat er heel veel historische elementen niet meer zichtbaar zijn in het huidige landschap. Van sommige tijdslagen is er zo goed als niets meer over.

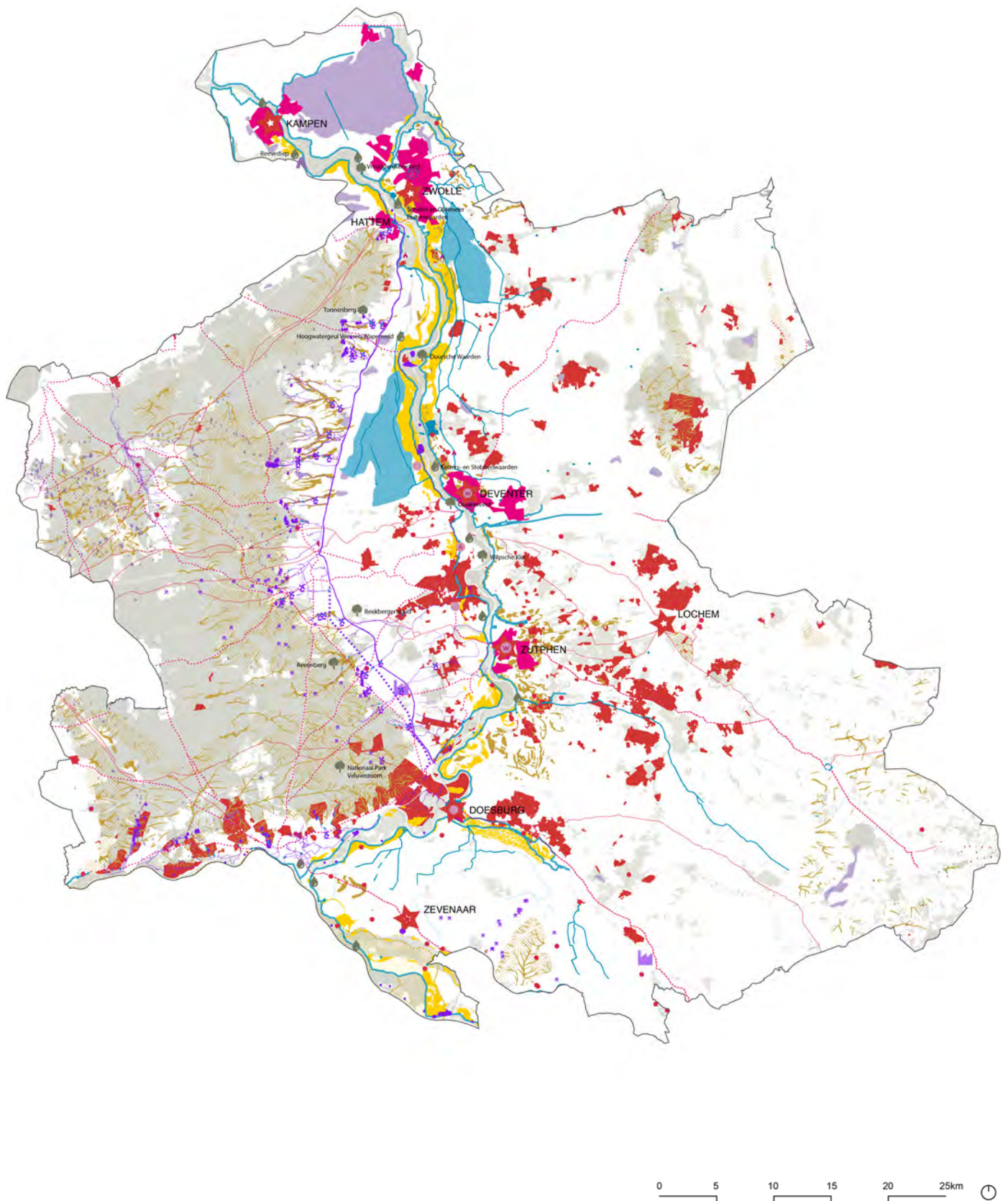
De historische steden en dorpen die aan de rivier liggen vertegenwoordigen de belangrijkste concentraties van 'sporen' uit de verschillende tijdspannen. Hier is de gelaagdheid van het verleden redelijk goed te beleven en van hieruit kan verbinden worden gelegd met andere sporen in het omliggend gebied. Een aantal historische ontwikkelingen hebben zo duidelijk het landschap gevormd dat het vandaag nog sterk zichtbaar is. Polder Mastenbroek en Polder Nijbroek zijn hier goede voorbeelden van, maar dát deze landschappen resultaten zijn uit een bepaalde historische periode betekent niet dat deze context en deze verhalen beleefbaar zijn voor de toerist en/of recreant. Richting het westen, vanaf de rivier bekeken, zijn er relatief veel gevarieerde overblijfselen aan de flanken van de stuwwal van de Veluwe. Richting het oosten, daarentegen, is er veel minder variatie in de sporen uit het verleden, waardoor ook de aanleidingen om verhalen tot leven te brengen minder divers zijn.

Door een opeenstapeling te creëren van de zichtbare elementen uit de verschillende tijdslagen wordt duidelijk dat het zichtbare deel van de geschiedenis in variërende mate terugkomt in het landschap van de IJsselvallei (zie kaart op volgende bladzijde).

In het volgende hoofdstuk duiken we dieper in op het huidige landschap van de IJsselvallei en bekijken we wat het resultaat is van de vele eeuwen aan veranderingen die de IJsselvallei heeft doorstaan.

	Oer IJssel 300.000-8.800 v. Chr.		Rivierdonk
			Beekdal
			Stuwwal
	Vruchtbare IJssel 8.800 - 12 v. Chr.		Veen
			Gratheuvel
			Celtic fields
			Oude jachtkampementen
	Mythische IJssel 12 v. Chr. - 500 n. Chr.		Stroomruggen en oeverwallen
			Limes
	Bloeiende IJssel 500 - 1200 n. Chr.		Opkomende handelsnederzettingen op oeverwal of rivierdonk
			Kerk van Lebuinus
			Restanten verdediging Vikingen
	Maakbare IJssel 1200 - 1350 n. Chr.		Polders
			Waterkering
			Wetering
	Machtige IJssel 1350 - 1500 n. Chr.		Hanzesteden
			Hanzeweg
			Restanten Moderne Devotie
	Verdedigende IJssel 1500 - 1700 n. Chr.		Vestingstad
			Hessenweg
			Kasteel
			Landgoederen
	Werkende IJssel 1700 - 1933 n. Chr.		Fabriek
			Relicten ijzerindustrie
			Restanten steenfabriek
			(Restanten) watermolen
			Spreng / beek
			Apeldoorns kanaal
			Koningslijn (stoomtrein)
	Veilige IJssel 1933 - 2000 n. Chr.		Inundatiegebied
			Militair verdedigingswerk
	Vallei van de Toekomst 2000 - ev.		Ruimte voor de rivier
			Hotspot natuur
			Natuurnetwerk Nederland (NNN)
			N2000-gebieden

Kaart 2.1 1: Stapeling van zichtbare tijdlagen in het hedendaagse landschap van de IJsselvallei

3 | Landschap van de IJsselvallei

Unterwaarden Nijssel nabij Fortmond. (Foto: NOHNJK)

3.1 Landschap van de IJsselvallei

In dit hoofdstuk worden de hedendaagse landschapstypen van de IJsselvallei en hun kenmerken en kwaliteiten bondig beschreven.

De menselijke en natuurlijke processen van en rondom de IJssel heeft vanzelfsprekend een grote invloed gehad op de vorming van het landschap. De verschillende stroomsnelheden van de rivier in combinatie met de stuwwallen heeft ervoor gezorgd dat de IJsselvallei een grote landschappelijke diversiteit heeft. Veelal hangt dit samen met het reliëf, de waterhuishouding en de ontginning van een gebied (de wijze waarop een gebied in cultuur is gebracht door de mens). Om deze landschappelijke diversiteit goed inzichtelijk te maken is in dit hoofdstuk een onderscheid gemaakt op basis van de ontstaanswijze en ontginningstypen. In dit hoofdstuk worden de meest kenmerkende landschapstypes van de IJsselvallei beschreven en in kaart gebracht.

De volgende kenmerkende landschapstypen worden onderscheiden voor de IJsselvallei:

Rivierenlandschap:

- Uiterwaarden en de rivier
- Stroomruggen, oeverwallen, en rivierduinen
- Komgronden

Veenlandschap:

- Veenontginningen

Zeekleilandschap:

- Klei-ontginningen

Zeekleilandschap

- Klei-ontginningen

Veenlandschap

- Veenontginningen

Rivierengebied

- Uiterwaarden
- Stroomruggen, oeverwallen, en rivierduinen
- Komgronden

Dekzandlandschap

- Coulissenlandschap
- Ontginningslandschap afwisselend met beboste gebieden met plaatselijke heide en stuifzand

Sollitaire steden en historische stadsfronten

- Sollitaire steden en historische stadsfronten

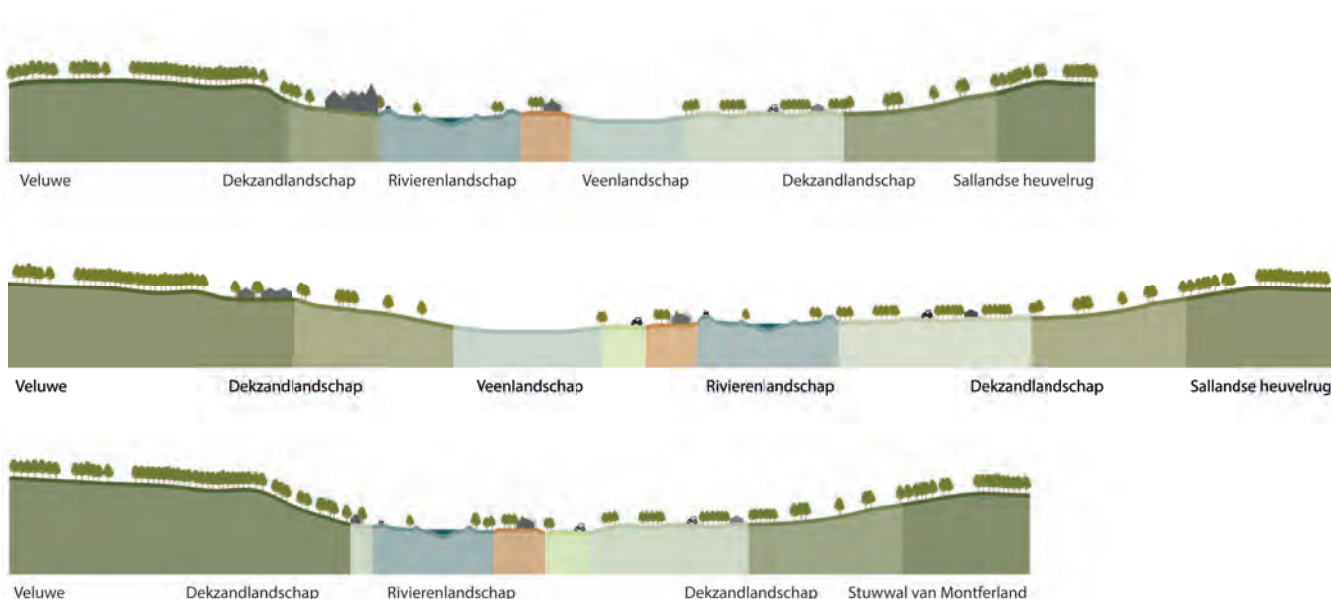
- Stuwwal

- Water

Dekzandlandschap:

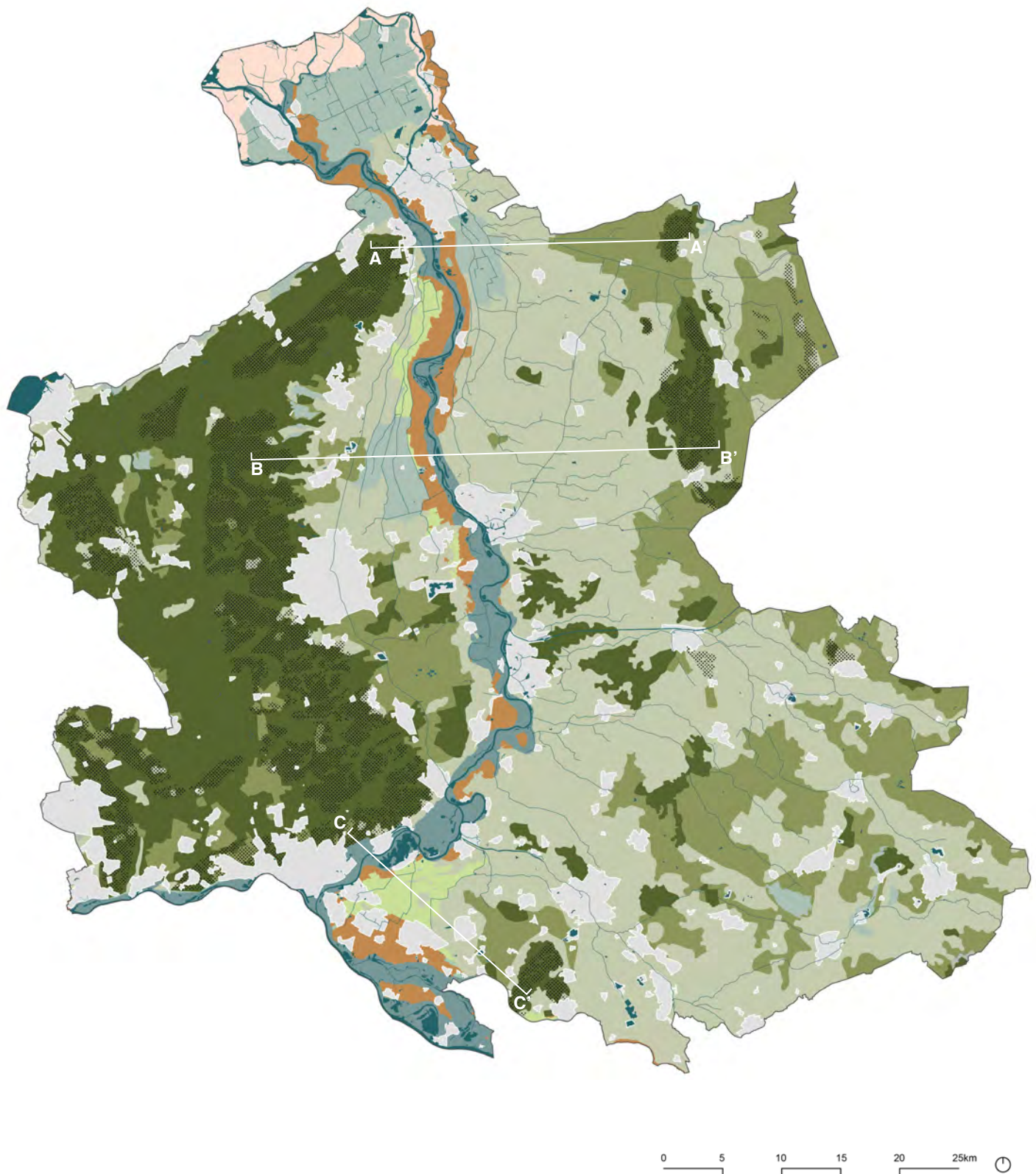
- Coulissenlandschap
- Ontginningslandschap afwisselend met beboste gebieden met plaatselijke heide en stuifzand

Sollitaire steden en historische stadsfronten

Schematische dwarsdoorsnedes IJsselvallei (A-A', B-B' en C-C' op de kaart op de volgende pagina)

Kaart 3.1: Landschapstypen IJsselvallei

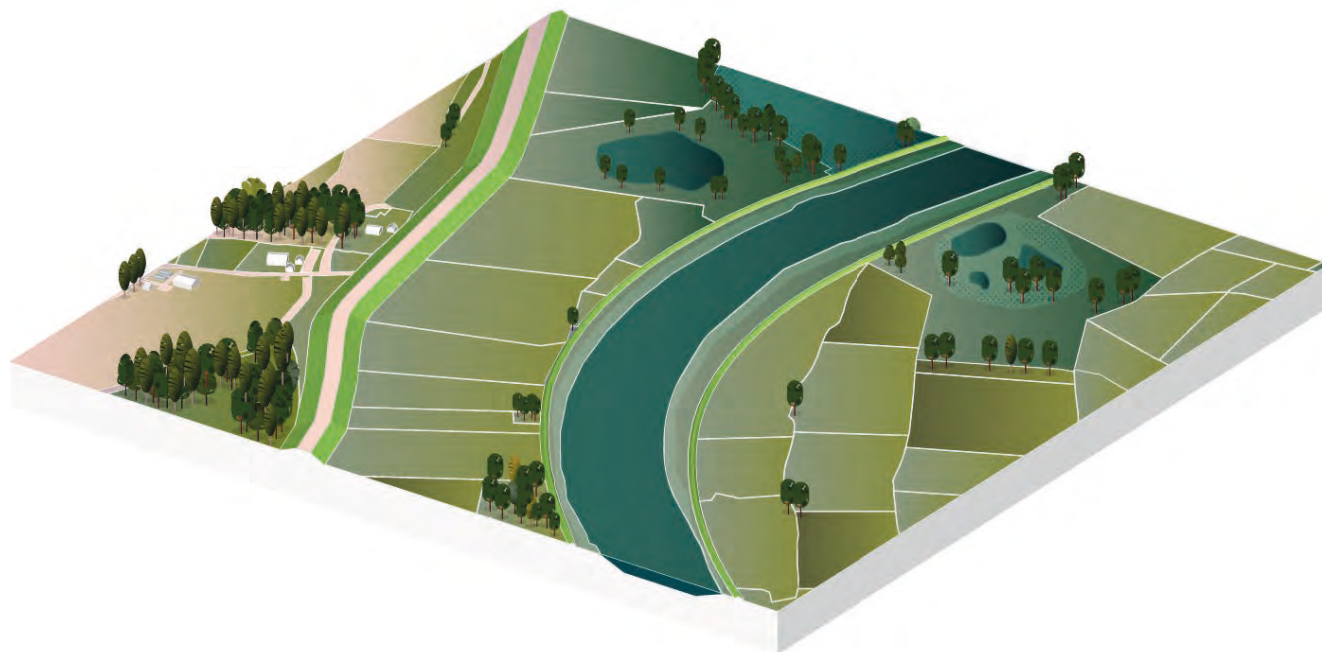
3.2 Uiterwaarden en de rivier

Uiterwaarden zijn als gevolg van de bedijking ontstaan. Het zijn lager gelegen graslanden die in de winter overstromen, gelegen tussen de rivier en de winterdijken. Deze vruchtbare, kalkrijke gronden worden al eeuwenlang gebruikt als weiland voor boeren om hun vee te laten grazen tijdens de drogere maanden. Er staat nauwelijks beplanting, slechts enkele bosjes of knotwilgen met hier en daar nog enkele meidoorhagen die zijn aangeplant als veekering. Kenmerkend zijn de steenfabrieken die langs de IJssel nog zichtbaar zijn en het afwisselend seizoensbeeld door de verschillen tijdens hoog en laag water. Uiterwaarden worden de laatste decennia steeds meer ingezet voor waterberging of teruggegeven aan de natuur.

Kernkwaliteiten:

- de nabijheid van de rivier is in alles voelbaar en zichtbaar;
- open en groen landschap van weiden;
- wisselend karakter van de IJssel, aflopend van sterk meanderend in het zuiden naar midden meanderend ten midden van de IJsselvallei, en tot slot de delta van de IJssel;
- verre zichten over de uiterwaarden en het omliggende agrarisch landschap vanaf de verhoogde ligging van de dijken'
- afwisselend seizoensbeeld met verschillen tussen hoog en laag water.

Uiterwaarden van de IJssel bij Deventer. (Foto: NOHNIK)

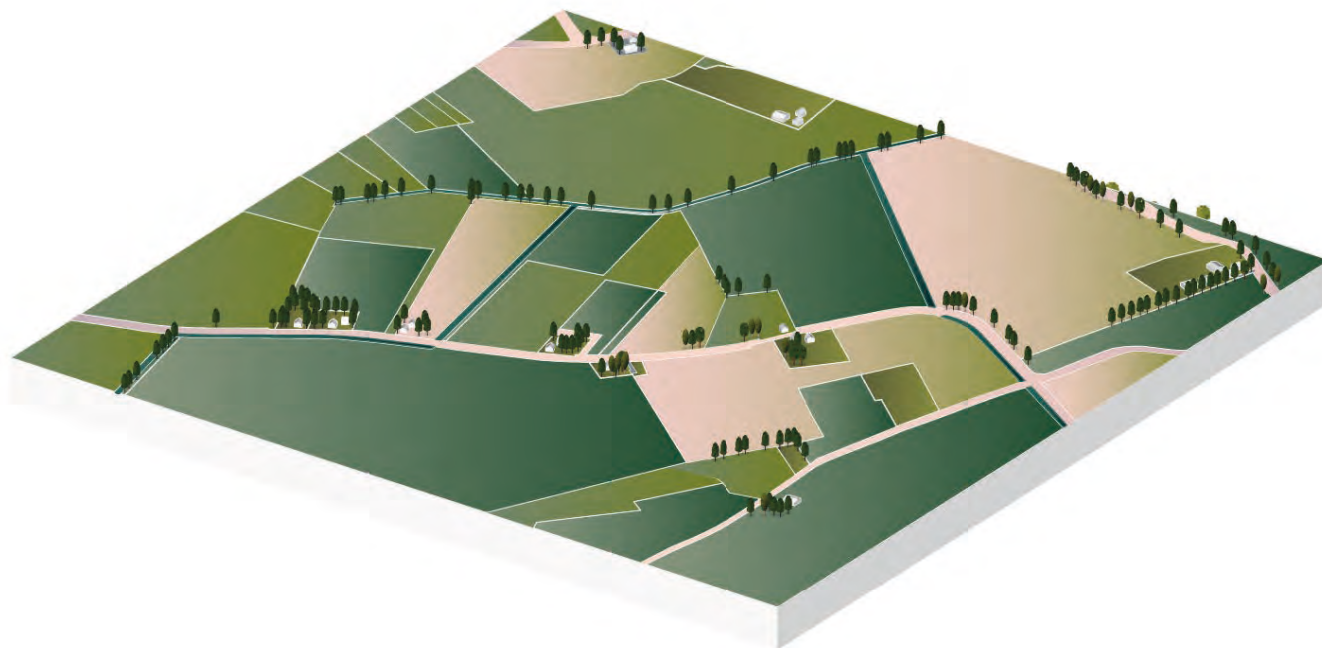
3.3 Stroomruggen, oeverwallen, en rivierduinen

Het landschap van de oeverwallen ontstond langs de oevers van de IJssel, tijdens het Holoceen. De hoogtes ontstonden door de regelmatige afzetting van zand, grind en klei bij hoog water. Doordat de loop van de toenmalige rivieren door natuurlijke invloed veranderde werden ook op nieuwe plekken oeverwallen gevormd. De oude oeverwallen van de nu verdwenen rivierlopen kwamen landinwaarts te liggen en worden stroomruggen genoemd. Door hun hoge en droge ligging, goede ontwatering en vruchtbare bodem werden deze oeverwallen een belangrijke basis voor bewoning en ontginning. Kenmerkend zijn de kronkelige wegen en de gevarieerde verkavelingsstructuur. Het landgebruik betreft van oudsher akkerbouw en fruitteelt. De bebouwing ligt veelal aan de kronkelige wegenstructuur of in compacte nederzettingen. Plaatselijk komen in dit landschap ook oude rivierduinen voor; micro-reliëf ontstaan door opwaaiend zand uit de rivierbeddingen.

Kernkwaliteiten:

- gevarieerde en onregelmatige verkaveling, kleinschalige landschap;
- afwisselende landschapsbeleving vanaf de kronkelige wegen;
- gevarieerd landgebruik;
- gradiënt tussen hoge oeverwal en lager gelegen uiterwaarden en komgronden.

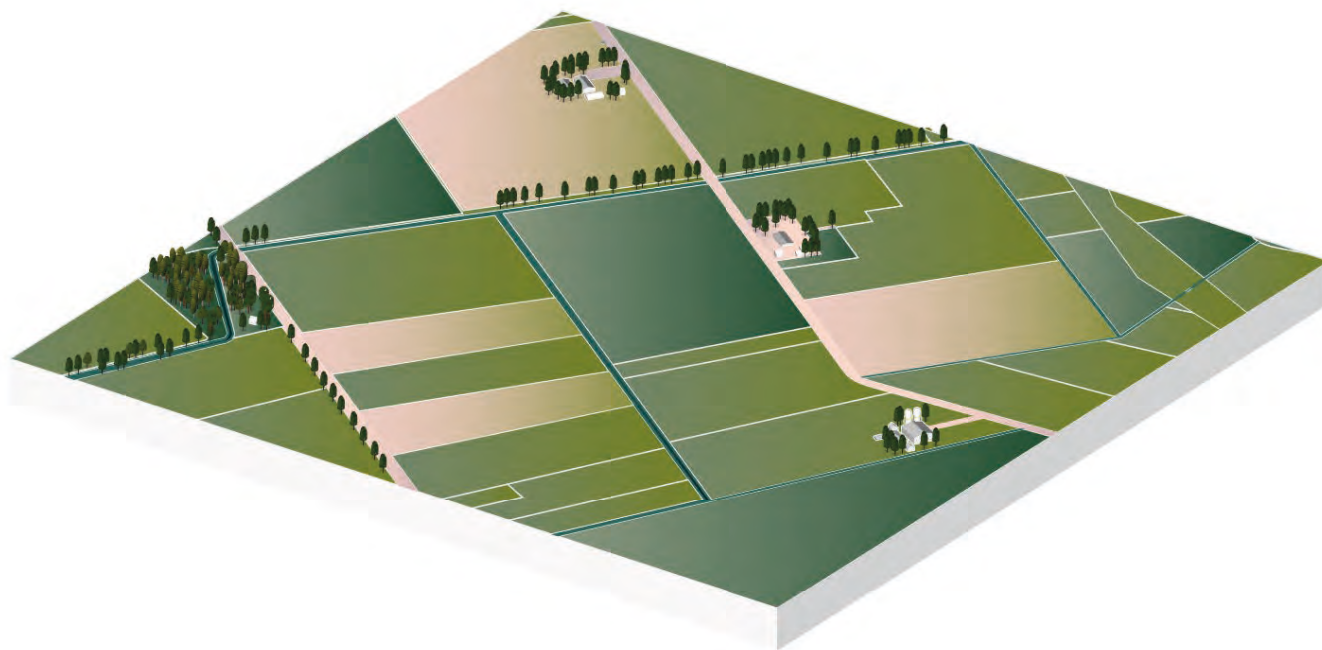
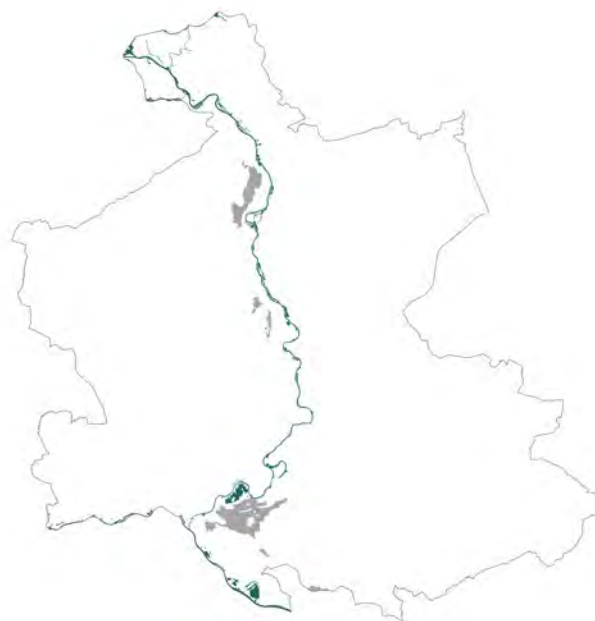
Kleinschalig landschap van de oeverwal ten hoogte van Fortmond. (Foto: NOHNIK)

3.4 Komgronden

Tussen de oeverwallen en de flanken van de stuwwallen liggen de komgronden. Door een natuurlijk proces van overstromingen bij hoog water werden door de rivier klei en zand afgezet. De klei werd landinwaarts, achter de oeverwallen afgezet in de lagergelegen kommen. Soms tot een pakket van meters dik. De komgronden zijn door hun lagere ligging en inklinking door kunstmatig waterbeheer tamelijk natte gebieden en hebben een grote mate van openheid. Het landschap is vooral in gebruik als grasland en kent regelmatige blokkenverkavelingen met veel sloten. Bebouwing ligt langs rechte wegen die vaak met kenmerkende wilgen of populieren zijn beplant. Plaatselijk zijn eendenkooien, populierenbossen of grienden te vinden.

Kernkwaliteiten:

- open en groen landschap van weiden met verre zichten;
- regelmatige blokkenverkaveling;
- rechte wegen structuur met bebouwing en beplanting.

Landschapstypen: komgronden

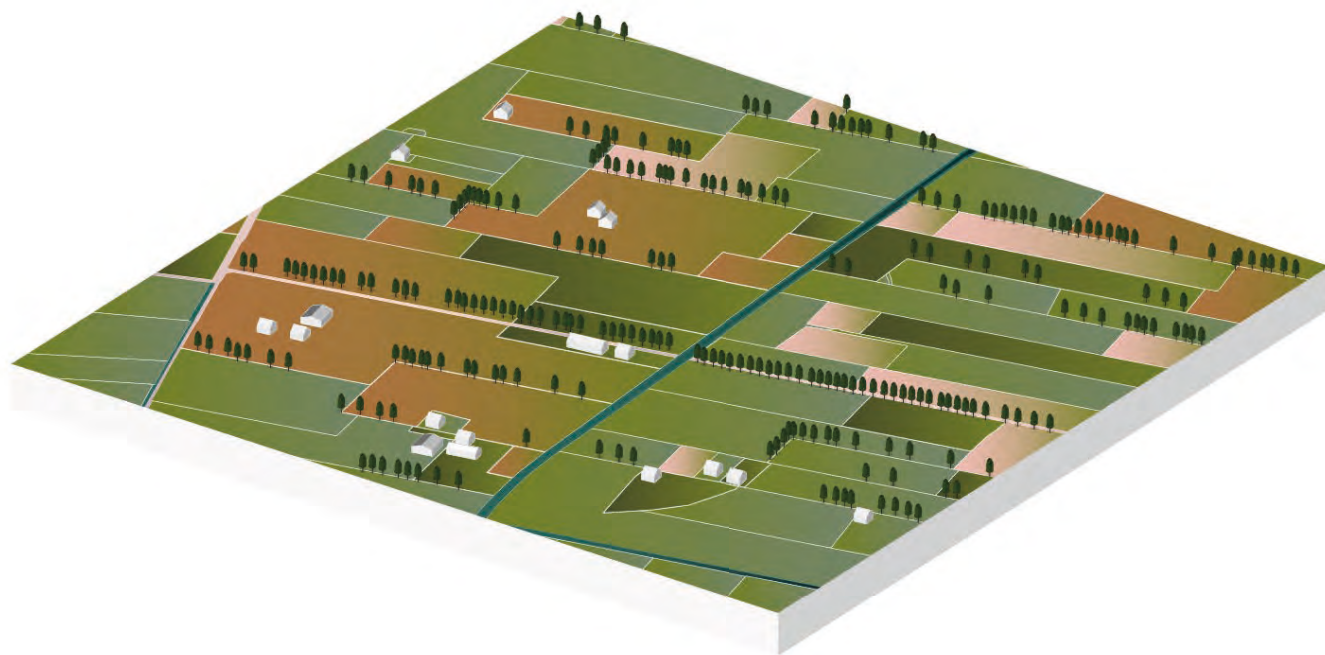
Komgronden met grootschalig open landschap nabij Veessen. (Foto: NOHNIK)

3.5 Veenontginningen

Veen ontstond in de IJsselvallei veelal in laagtes waar de waterafvoer van nature beperkt was. Het resultaat was een drassig en ontoegankelijk gebied met een veenbodem. Vanaf de 11e eeuw werden deze gebieden ontgonnen. Het veen werd weggegraven om als brandstof te dienen. Kenmerkend is de lange smalle strokenverkaveling (open slagenlandschap) met daartussen vele afwateringssloten. De boerderijen staan op de kop van de kavels en vormen veelal een lint van bebouwing.

Kernkwaliteiten:

- kenmerkende smalle strokenverkaveling met veel smalle lange sloten;
- Afwisselende landschapsbeleving door de grote mate van openheid zichtbaar langs de verkavelingsrichting;
- bebouwingslinten langs rechte wegen.

Landschapstypen: veenontginningen

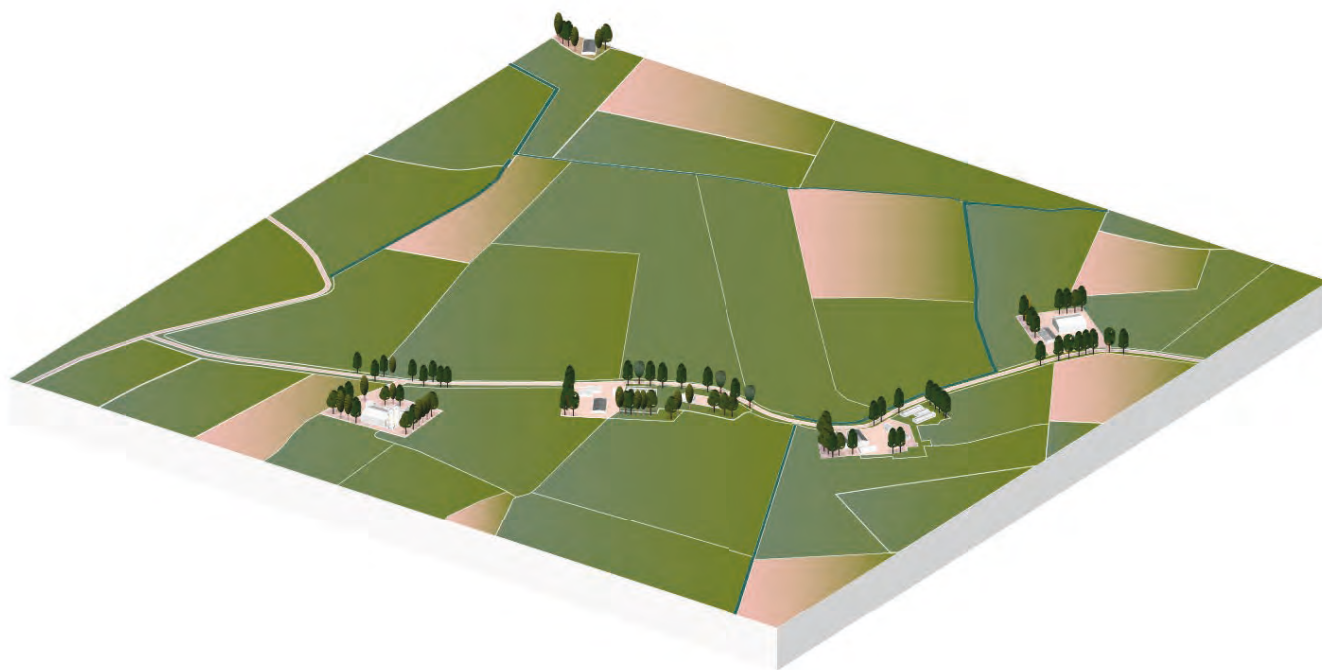
Smalle opstreckende strookverkeveling nabij Nijkbroek. (Foto: NOHNIK)

3.6 Klei-ontginningen

Nabij de voormalige kustlijn van de Zuiderzee is een kleinschalig zeekleilandschap te vinden. Dit ontstond onder invloed van inbraken van de voormalige Zuiderzee en de IJssel. Het veen werd weggeslagen en er werd klei afgezet door zowel de rivier als de zee. Eeuwen geleden werden de gebieden vervolgens ingepolderd. Karakteristiek voor deze polders zijn de verspreid staande boerderijen met duidelijk zichtbare terpen, de gevarieerde verkaveling en slingerende wegen.

Kernkwaliteiten:

- gevarieerde en onregelmatige verkaveling, grote mate van openheid;
- verspreid staande bebouwing, veelal op terpen;
- zichtbare dijkjes en compartimentering.

Landschapstypen: klei-ontginningen

Boerderij op terp in zeekleigebied ten noorden van Kampen. (Foto: NOHNIK)

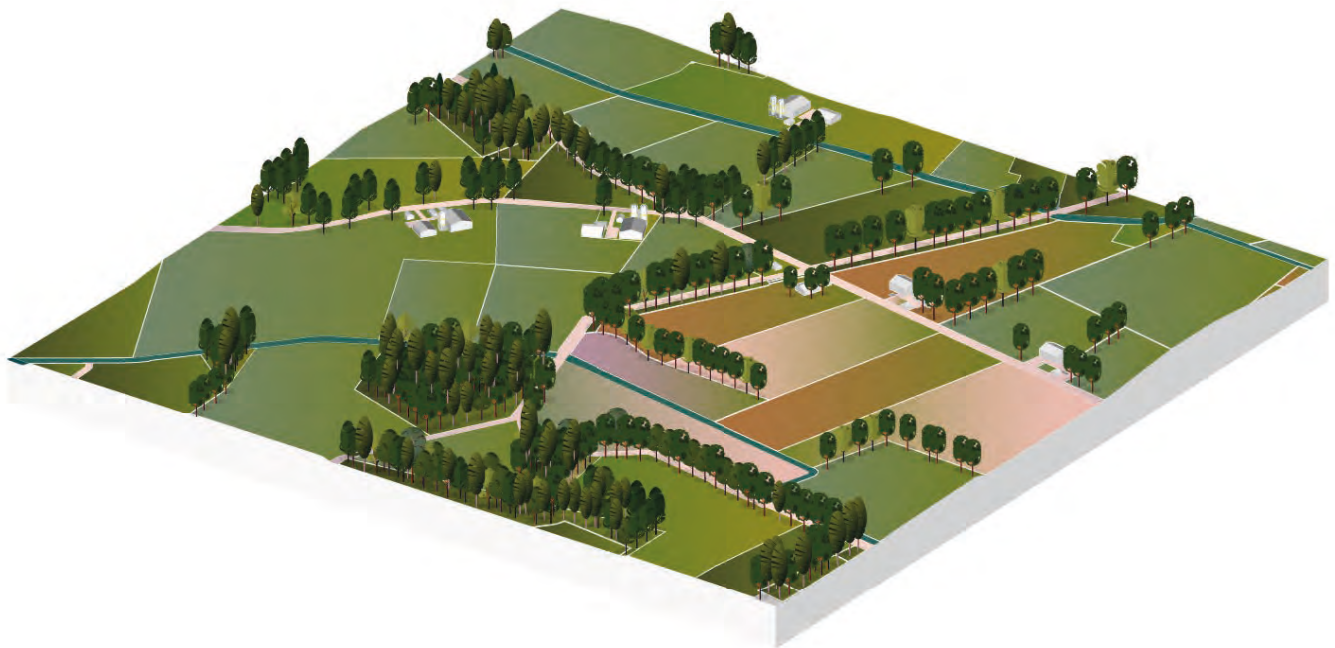
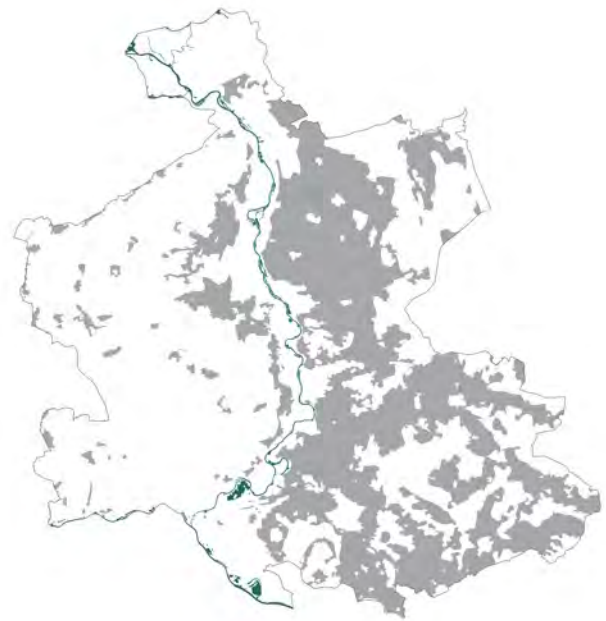
3.7 Coulissenlandschap

(oude zand-ontginningen met kampen, essen, beekdalen, en in het zuiden rivierterrasontginningen)

Op de gradiënt van de hoge stuwwal naar het rivierengebied is het coulissenlandschap ontstaan. Dit komt vaak door het van oorsprong kleinschalig grondgebruik van het dekzandlandschap. Het landschap kenmerkt zich door een onregelmatige verkaveling met kronkelige wegen. Een belangrijk onderdeel hiervan waren de essen en de kampen. De essen en kampen worden gezien als de oudste agrarische landschappen van Nederland. Boeren vestigden zich aan de randen van dekzandruggen en bouwden hier hun boerderij. Op de hoger gelegen grote ruggen werden akkers (essen) aangelegd die werden bemest met mest uit de potstal. Dit proces hield eeuwenlang aan waardoor een dikke humuslaag ontstond en de essen als hoge akkerbouwcomplexen herkenbaar werden in het landschap. De essen zelf zijn open en hebben een kenmerkende bolling. De bebouwing ligt vaak als een krans om de essen heen. Het kampenlandschap heeft een kleinere landschappelijke maat en schaal dan het essenlandschap. De kampen ontstonden op kleinere dekzandkopjes in en langs de lager gelegen gebieden. Het coulissenlandschap wordt doorsneden door verschillende beekdalen waarlangs maten (graslanden) en flieren (hooilanden) zijn ontstaan. Het is een kleinschalig en nat landschap dat zich langs de beken heeft ontwikkeld.

Kernkwaliteiten:

- kleinschalig halfopen landschap;
- afwisselende landschappelijke beleving van open en gesloten landschapskamers;
- herkenbare open bolling bovenop dekzandruggen;
- oude ontginning met gevarieerde verkaveling;
- herkenbare beplantingsstructuur van lanen, singels, bosjes en houtwallen;
- beekdalen en beeklopen.

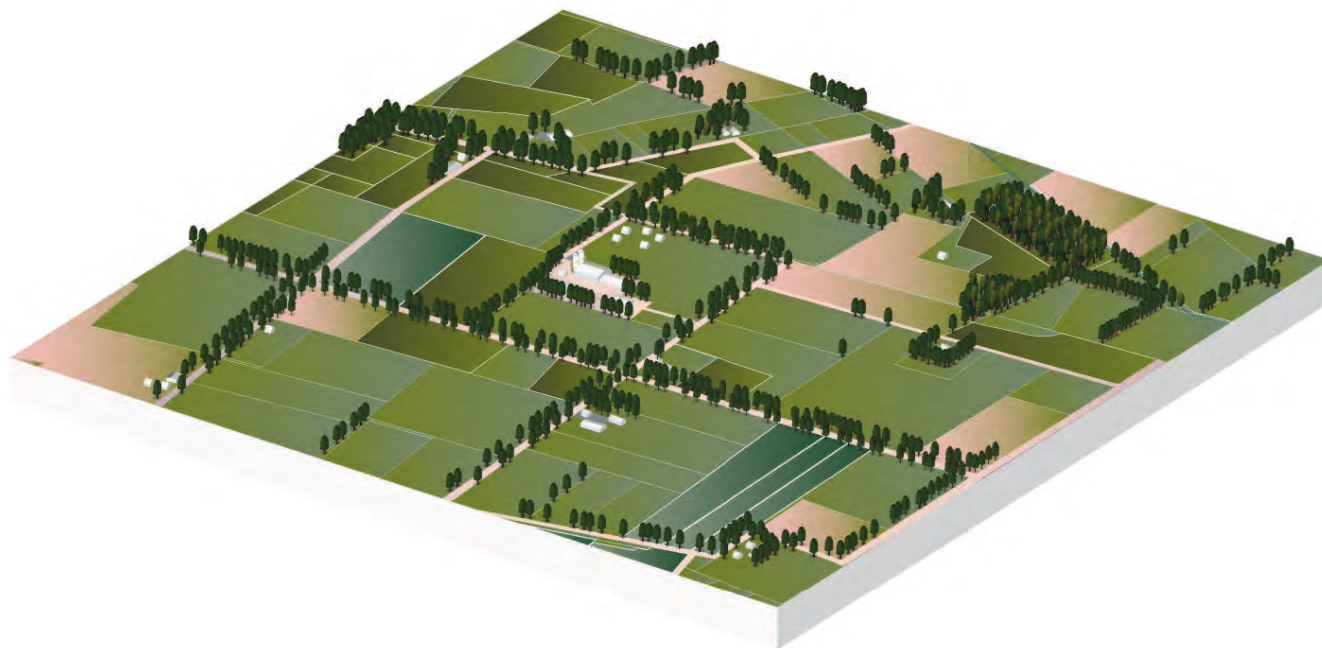
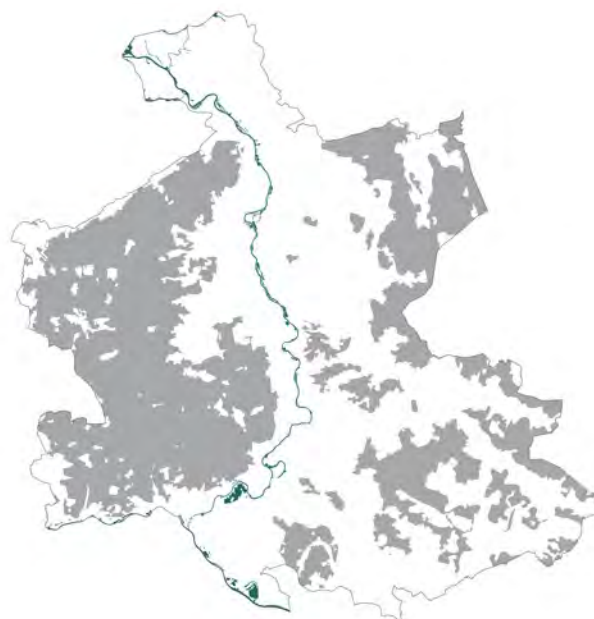
3.8 Ontginningslandschap

(jong en oud ontginningslandschap en bossen op hoge droge gronden)

Na de uitvinding van de kunstmest rond 1850 werden in de tweede helft van de 19e eeuw op grote schaal 'woeste gronden' (met name heide) ontgonnen. Deze ontginningen zijn systematisch en grootschalig van opzet en kenmerken zich door grote blokverkavelingen en rechte wegen. Bebouwing ligt meer verspreid langs de rechte wegen met wegbepplanting. Gronden die niet voor landbouw werden ontgonnen omdat ze te arm waren, werden in cultuur gebracht voor bijvoorbeeld bosbouw. In het landschap komt zowel grasland als akkerbouw voor, vaak in dienst van de intensieve veehouderij.

Kernkwaliteiten:

- rechtlijnige blokverkaveling met wegen en een grootschalige opzet met verspreid gelegen bebouwing;
- grootschalige openheid in agrarische delen;
- besloten en aaneengesloten bosgebieden;
- afwisseling in landschappelijke beleving tussen de open agrarische delen en de besloten bosgebieden.

Landschapstypen: Ontginningslandschap

Ontginningslandschap ten oosten van Vaassen. (Foto: NOHNIK)

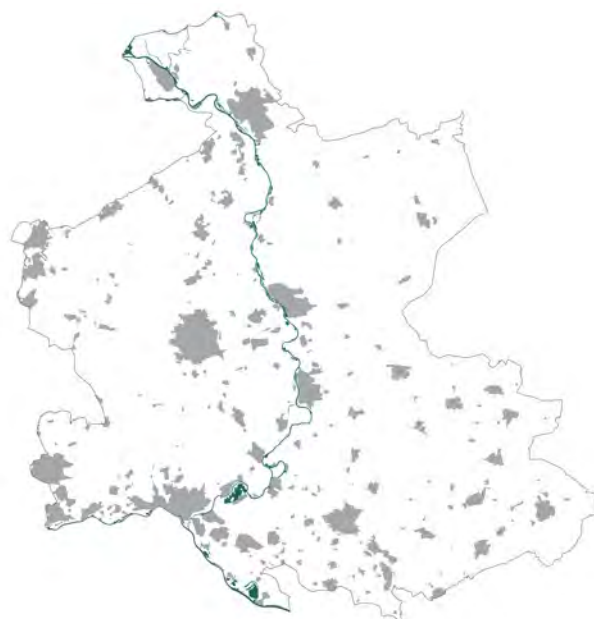
3.9 Solitaire steden en historische stadsfronten

In tegenstelling tot de Randstad heeft de IJsselvallei geen grote aaneengesloten stedelijke gebieden. De steden in de IJsselvallei zijn herkenbaar als zelfstandige bebouwingsgebieden in het landschap.

Vanaf de wegen en het water zijn enkele steden en dorpen duidelijk te zien. Sommigen hebben een historisch stadsfront (bv. Deventer) of juist een moderne skyline (bv. Zwolle, komende vanuit het zuiden). Ook zijn er zeer pittoreske kernen te vinden (bv. Doesburg en Kampen).

Kernkwaliteiten:

- solitaire en afzonderlijk herkenbare dorpen en steden;
- beleefbare historische stadsfronten aan de IJssel;
- pittoreske, stedelijke kernen.

Kampen, historisch stadsfront aan de IJssel. (Foto: MarketingOost / Bertrik Hakvoort)

3.10 De landschappelijke kernkwaliteiten van de IJsselvallei

De kenmerken en karakteristieken van de landschapstypen van de IJsselvallei als geheel kunnen worden samengevat in de volgende kernkwaliteiten:

- De IJsselvallei vormt een geologische en landschappelijke doorsnede van een groot aantal van de grote Nederlandse landschappen die zich duidelijk van elkaar onderscheiden en als opeenvolging van verschillende landschapstypen te ervaren zijn;
- In de IJsselvallei is een afwisseling in variërende mate van reliëf te beleven. Van kleine hoogteverschillen van oeverwallen, stroomruggen en dijken rondom de IJssel tot de stuwwallen rondom Salland en de Veluwe;
- De IJsselvallei heeft een afwisselend en contrastrijk landschap geënt op de bodemsoort (veen, klei en zand), waterhuishouding en de wijze van ontginning;
- De IJsselvallei heeft een overwegend agrarisch landschap met een afwisseling in maat en schaal;
- Een ruimtelijk zeer bepalende rivier waar de verschillende stroomsnelheden van de rivier zichtbaar zijn in de vorm en ligging van de rivier;
- Afwisseling tussen de grotere handelssteden met historische stadsfronten aan de IJssel en de kleinere compacte stadjes en dorpen verder van de rivier af.

3.11 Relaties en verbanden in het landschap

De afzonderlijke landschapstypen hebben ieder hun eigen karakteristieken, kwaliteiten en waarden. De combinatie, verbindingen en overgangen tussen deze afzonderlijke landschapstypen is hetgeen wat kan zorgen voor een bijzondere beleving. Deze overgangen kunnen scherpe contrasten en gradiënten zichtbaar maken, bijvoorbeeld tussen open en gesloten, tussen hoog en laag, en tussen nat en droog. Voor een bezoeker zou dit een afwisselende beleving kunnen opleveren wanneer de verschillende landschappen van de IJsselvallei worden doorkruist op plaatsen waar deze contrasten goed zichtbaar zijn.

In de vorige twee hoofdstukken is voornamelijk gekeken naar het huidige landschap van de IJsselvallei en wat er nog zichtbaar is van de rijke geschiedenis die zich heeft afgespeeld in de IJsselvallei. In het volgende hoofdstuk wordt gekeken naar het belevingspotentieel voor recreatie. Er wordt gekeken naar wat er aanwezig is en waar de kansen en aangrijpingspunten liggen.

Skyline van Kampen langs de IJssel. (Foto: MarketingOost / Gijs Versteeg)

4 | Inventarisatie recreatief belevings- potentieel

ZALK

1,1KM

'S-HEERENBROE

4.1 Huidig recreatieve aanbod

Om te kijken waar mogelijke potentie ligt voor het (verder) ontwikkelen van de recreatieve beleving is het van belang om het huidige recreatief aanbod onder de loep te nemen. Binnen het recreatief netwerk wordt onderscheid gemaakt in huidig recreatief aanbod met betrekking tot de horeca, het openbaar vervoer (trein en bus), de wandelroutes, en de fietsroutes.

Horeca, musea, bezoekerscentra, organisatie

- Het huidig recreatief aanbod met betrekking tot de horeca ligt geconcentreerd in en rondom de steden. De concentratie aan horeca volgt niet de IJssel en ook niet de secundaire waterlopen.
- Er is een hoge concentratie horeca langs de flanken van de Veluwe en - in mindere mate - langs de flanken van de Sallandse Heuvelrug.
- De afstand tussen de IJssel en de Sallandse Heuvelrug is groter dan tussen de IJssel en de Veluwe. Dit betekent dat er meer sporadisch aanbod is vanaf de IJssel naar het oosten bekeken, dan naar het westen bekeken.
- Er is een lage concentratie horeca te vinden in de delta van de IJssel, het gebied rondom Nijbroek en het gebied ten zuiden van de IJssel rondom Doesburg.
- Buiten het stedelijk aanbod en het aanbod gelieerd aan de Veluwe, kent het gebied weinig grote publiektrekkers, met Thermen Busloo en Rhederlaag als belangrijkste uitzonderingen.
- Er is geen grote dagattractie waarin de geschiedenis, het landschap en/of het verhaal van de IJssel centraal staat.
- De organisatie van toerisme en recreatie in de IJsselvallei laat nog altijd duidelijk zien dat de IJssel een grens is.
- Aan de Overijsselse zijde van de IJssel zijn de meeste werkgebieden oost-west georiënteerd, waarin de IJssel de westgrens van het werkgebied vormt.
- Aan de Gelderse kant ligt de focus sterk op de Veluwe en vormt het gebied tussen de flanken van de Veluwe en de IJssel vaak een toeristisch-recreatief gezien minder ontwikkeld gebied. Zeker in het zuiden, waar de afstand tussen de Veluwe en de IJssel zeer klein zijn, oriënteert de toeristisch-recreatieve sector zich overwegend op de Veluwe.
- Grensoverschrijdende samenwerking op het gebied van zowel promotie als productontwikkeling vindt vooral plaats rondom de Hanze-thematiek.

Openbaar vervoer (trein en bus)

- De verbindingen met de trein liggen voornamelijk tussen de grote steden en dorpen langs de IJssel en de verbindingen lopen van noord naar zuid en vice versa. Het sterke van deze treinroute is dat je met de trein overal de IJssel kan volgen en er dichtbij kan komen. Voor bepaalde doelgroepen is dit van toegevoegde waarde, ook in de gedachte van duurzaamheid is dit van toegevoegde waarde.
- Alleen bij de steden Zwolle, Deventer, Zutphen en Arnhem worden oversteken met de IJssel gemaakt. Verder komen er in de IJsselvallei weinig treinverbindingen voor die oost en west met elkaar verbinden.
- Er zijn geen treinverbinding te vinden langs de flanken van de Veluwe, met uitzondering van de museale Koningslijn. Wel lopen er langs de flanken verschillende busroutes.
- Er zijn weinig busroutes die een verbinding leggen tussen de oost en westzijde van de IJsselvallei.

Wandelroutes

- Weinig noord-zuid lopende wandelroutes in het gebied tussen de flanken van de Veluwe en de IJssel zelf.
- De IJssel wordt maar af en toe overgestoken met een wandelroute.
- Hogere concentratie wandelroutes aan de westzijde van de IJssel in vergelijking met de oostzijde.
- Weinig wandelroutes die de IJssel verbinden met het achterland van de Sallandse Heuvelrug. Een uitzondering is de wandelroute "Sallandse Zandloper".
- De IJssel is niet overal aan beide kanten bewandelbaar met wandelpaden. Sommige delen langs de IJssel maken geen onderdeel uit van het wandelroutenetwerk.
- Grote delen langs de kust van de IJsseldelta maken geen onderdeel uit van het wandelroute-netwerk.

Fietsroutes

- De IJsselvallei heeft een goed ontwikkeld netwerk aan fietspaden.
- De Hanzeroutes lopen voornamelijk in de noord-zuid richting langs de rivier en bevinden zich op afwisselend afstand van de rivier af. Aan beide kanten van de rivier ligt overigens wél het uitgebreide fietsknooppuntnetwerk, gebaseerd

op de verschillende regio's . Op basis van deze netwerken kunnen fietsers prima hun 'oost-west' en 'noord-zuid'-routes uitstippelen.

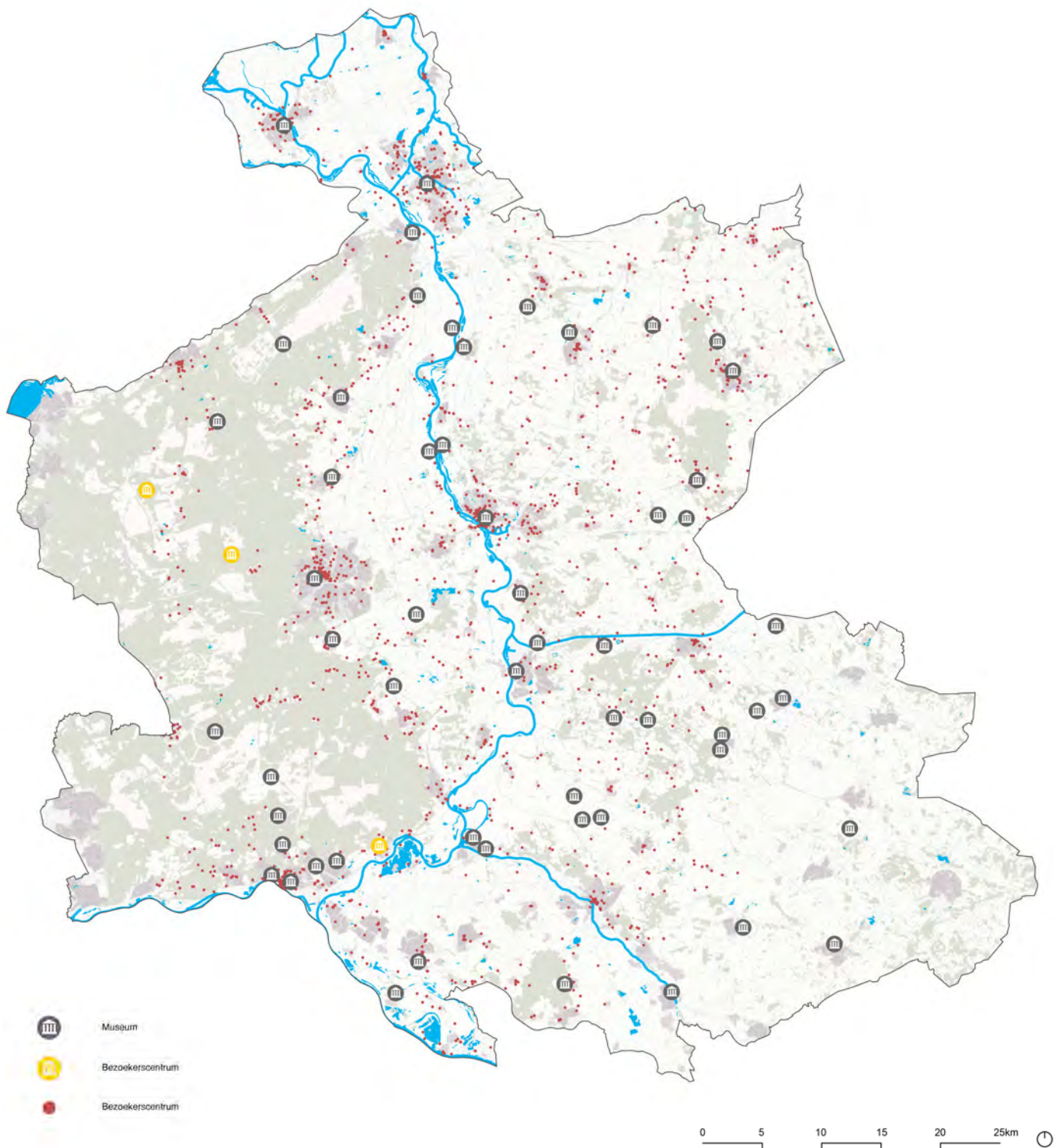
- Langs de rivier worden fietsroutes over de IJssel met elkaar verbonden door middel van pontjes of bruggen.

Zwakke schakels

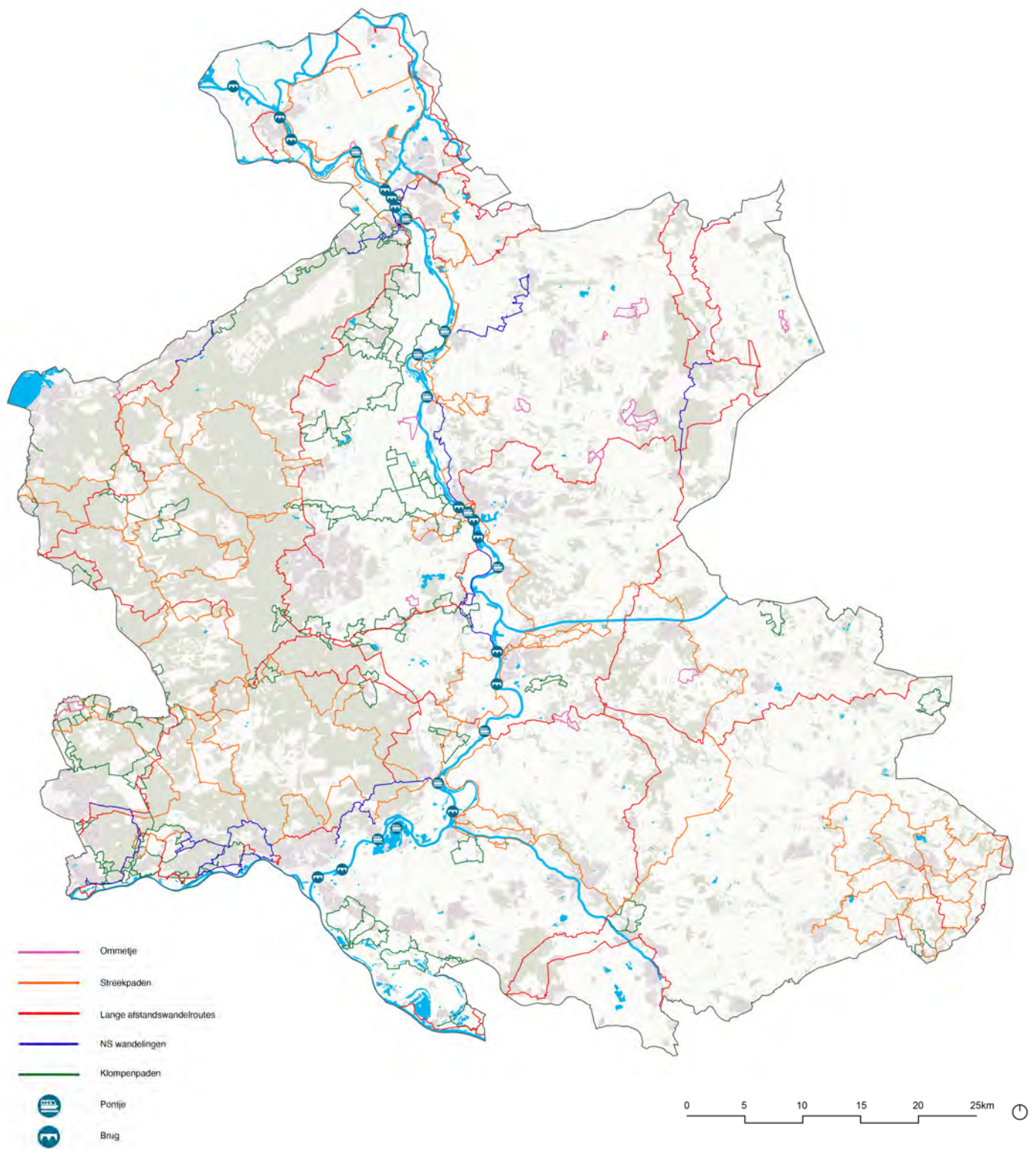
- Op het moment zijn er vooral noord-zuidverbindingen aanwezig langs de IJssel en de flanken van de Veluwe. Oost-west verbindingen zijn over het algemeen minder ontwikkeld. Hierbij moet wel worden bedacht dat één en ander inherent is aan een gebied welke door een rivier wordt doorsneden.
- Verbindingen tussen routes en aanbod langs de rivier en routes en aanbod verder weg van de rivier is op velen plaatsen onderontwikkeld.

Kaart 4.1: Huidig recreatief aanbod (horeca/musea/bezoekerscentra) in de IJsselvallei

(Bron data: Provinciale Werkgelegenheids Enquête Gelderland 2021)

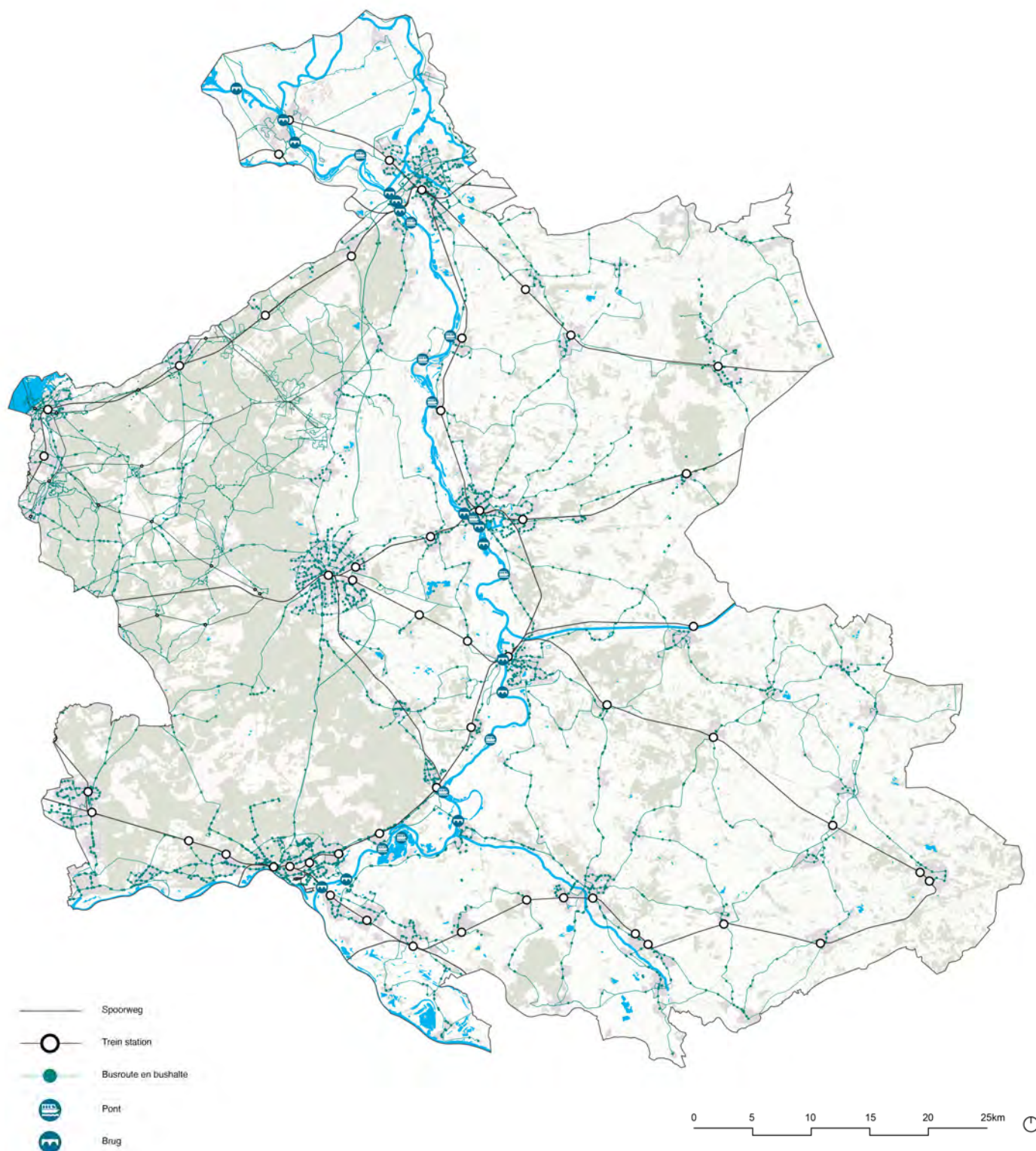

Kaart 4.2: Wandelroutes in de IJsselvallei

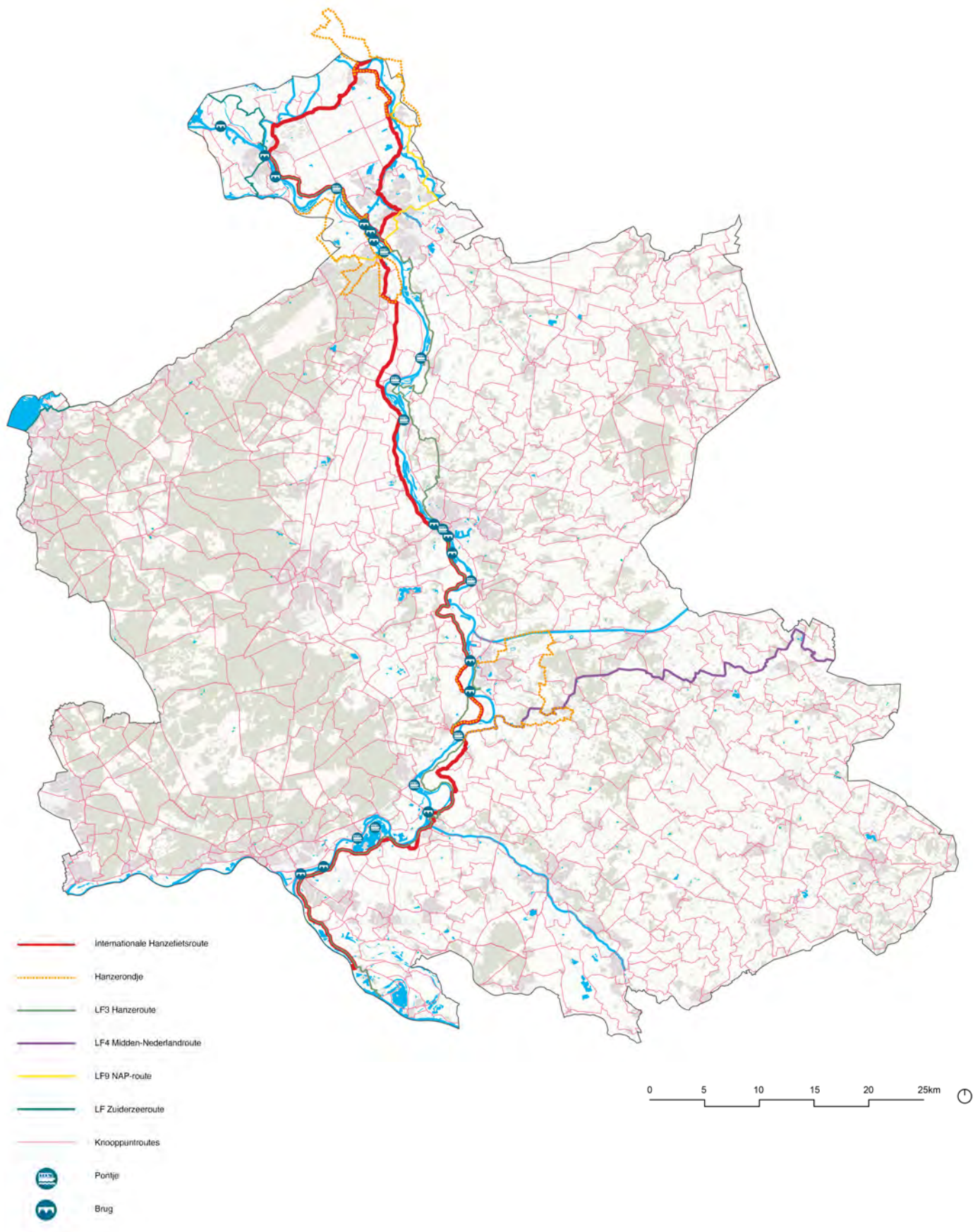

*de gebruikte data m.b.t. de wandelnetwerken is niet compleet binnen deze publicatie.

Kaart 4.3: Openbaar vervoer (bus en trein) in de IJsselvallei

Kaart 4.4: Fietsroutes in de IJsselvallei

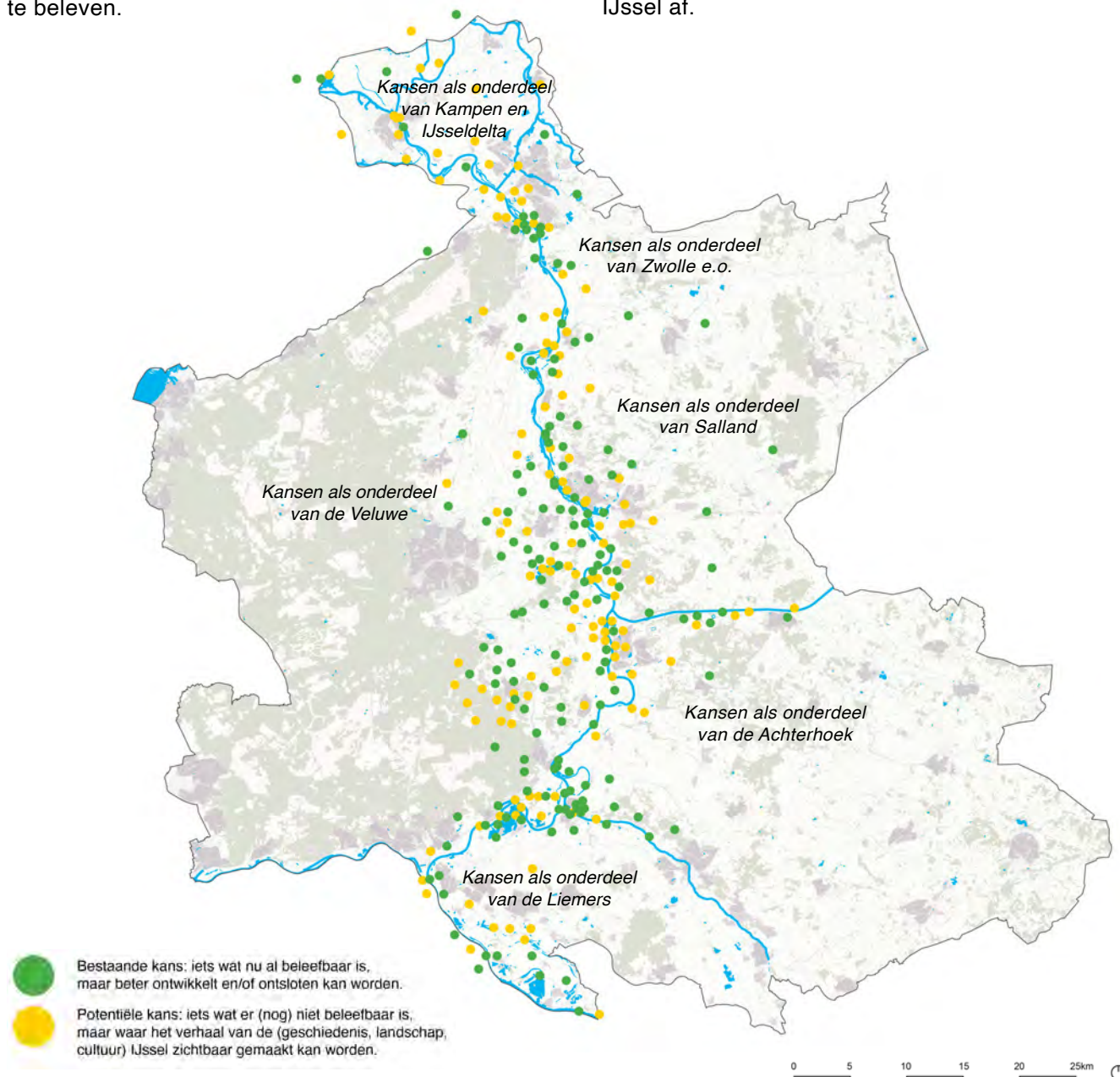

Pontje over de IJssel bij Hattem. (Foto: Gijs Versteeg Fotografie / Marketing Oost)

4.2 Inventarisatie kansen recreatieve beleving IJsselvallei

In de voorafgaande hoofdstukken is ingegaan op het huidige landschap van de IJsselvallei en de restanten van de rijke geschiedenis die nog zichtbaar zijn in het huidige landschap. Naar voren is gekomen dat de IJsselvallei een afwisselend en gevarieerd landschap heeft, waarbij de geschiedenis zowel zichtbaar als onzichtbaar aanwezig is. In het komende hoofdstuk wordt er dieper ingegaan op waar de geschiedenis en het huidige landschap van de IJsselvallei op dit moment al goed te beleven zijn, en waar eventuele potentie of kansen liggen om de IJsselvallei beter te beleven.

Aan de hand van werkateliers met stakeholders uit de IJsselvallei is inzichtelijk gemaakt waar de bestaande kansen voor recreatieve beleving liggen, en waar potenties liggen voor mogelijke nieuwe recreatieve belevingen in de IJsselvallei. Opvallend is dat de in het werkatelier opgehaalde kansen voor recreatieve beleving voornamelijk geconcentreerd zijn langs de IJssel en rondom de grote steden (zie kaart hieronder). Wat ook opvalt is de relatief grote hoeveelheid kansen tussen de IJssel en het Veluws massief in vergelijking met de hoeveelheid kansen in oostgaande richting van de IJssel af.

Kaart 4.5: Resultaten werkatelier: bestaande en potentiële kansen recreatieve beleving

4.3 Hoofdthema's recreatieve beleving

Aan de hand van de resultaten van de werkateliers en de gemaakte analyses zijn de volgende hoofdthema's naar voren gekomen. Deze gevonden thema's zijn niet bedoeld om te concurreren met bestaande thema's (bijvoorbeeld de Hanzesteden), maar om aanvullend en ondersteunend te werken.

IJsselvallei als strijdtoneel

Door de eeuwen heen was de IJsselvallei regelmatig toneel van bloedige strijd, met alle gevolgen van dien voor de inwoners van de IJsselvallei. Overblijfselen uit deze tijdperiode zijn nog in variërende mate wel of niet terug te vinden in de IJsselvallei. Goede voorbeelden hiervan zijn de Romeinse Limes, de Tachtigjarige Oorlog en het totstand komen van de inundatiegebieden langs de IJssel. De menige plunderingen die zijn gedaan door de Vikingen, en de verdedigingswerken die als resultaat hiervan tot stand zijn gekomen. De bevrijding van de IJsselvallei van de Franse bezetting door de Kozakken en de Basjkieren in 1813. En de relictten van kazematten, forten en inlaatwerken uit de periode rondom de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog.

Voorbeeld bestaande kans:

In het huidige landschap zijn nog veel relictten aanwezig afkomstig uit de Tweede Wereldoorlog, er ligt hier een bestaande kans om de verhalen omtrent deze plekken te vertellen.

Voorbeeld potentiële kans:

In het verleden werd de IJsselvallei regelmatig geplunderd door vikingen. Als reactie hierop zijn bij verschillende steden verdedigingsburchten gebouwd om zich te beschermen tegen de vikingen. In het huidige landschap zijn deze op het moment nauwelijks te beleven.

Beteugeling van het water

De IJsselvallei is een gebied waar van oudsher een strijd tegen het water is gevoerd. Tot in de late middeleeuwen heeft de IJssel vrij spel gehad en overstroomde de IJssel regelmatig. Als gevolg hiervan gingen de bewoners van de IJsselvallei zich vestigen op de stroomruggen, oeverwallen of rivierdonken langs de rivier, of bouwden ze

terpen. Grote problemen met het water kwamen vooral toen men in de late middeleeuwen begon met het bouwen van dijken. De rivier kon minder ver buiten haar oevers treden hierdoor werd het water steeds hoger opgestuwd langs de dijken met als gevolg dat er regelmatig dijkdoorbraken en overstromingen ontstonden. Door de eeuwen heen werden de dijken hierdoor steeds hoger en breder gemaakt. Ook werd er begonnen met het ontginnen van land om polders te maken, hiervoor werden weteringen gegraven om de natte veengebieden te kunnen ontwateren. Daarnaast diende de weteringen ook voor het afvoeren van water wat vanaf de stuwwallen via beken richting de IJssel stroomde, maar door de komst van dijken niet meer direct kon afwateren in de IJssel zelf. Ook langs de flanken van de Veluwe stuwwal speelde water een belangrijke rol. Om de verschillende industrieën die zich daar gevestigd hadden van stromend water te blijven voorzien zijn er vele sprengen en sprengkoppen gegraven die nog in het huidige landschap goed zichtbaar zijn.

Voorbeeld bestaande kans:

De ruimte voor de rivier projecten langs de IJssel zijn bijna klaar, plekken zoals de Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld bieden kansen om het verhaal van de beteugeling van de IJssel te vertellen.

Voorbeeld potentiële kans:

Bij Pannerden trekt de Rijn zich los van de Waal en neemt hier 1/3e van het water met zich mee. Rondom Arnhem herhaalt dit proces zich en splitst de IJssel zich af van de Rijn en neemt hier ook 1/3e van het water met zich mee. Er ligt hier een potentiële kans om het verhaal van het Nederlands rivierensysteem te vertellen en hoe de regelwerken bij Pannerden en de Hondsbroeksche Pleij fungeren als de kraan van Nederland.

Ambachten, industrieën en handel in de IJsselvallei

De IJsselvallei heeft een lange periode van economische bloei, door de gunstige ligging van de steden langs de IJssel en de doorkruising van de IJsselvallei door verschillende handelswegen werd er volop handel verricht. Deze handelswegen (Hanzewegen en Hessenwegen) stammen af uit verschillende tijdperiodes en zijn vaak anders geïntendeerd dan de IJssel zelf. Mede hierdoor hebben zicht door de eeuwen heen

veel industrieën gevestigd in de IJsselvallei. Veel van de industrieën zoals de papierindustrie, de ijzerindustrie en de houtindustrie hadden zich gevestigd op de flanken van de Veluwe. Mede door de nabijheid van grondstoffen of door de aanwezigheid van stromend water van de beken en sprengen. Restanten van deze industrieën zijn nog te vinden in het huidige landschap. Ook waren er langs de IJssel vele steenfabrieken te vinden en zijn de effecten van kleiwinning nog duidelijk zichtbaar in de uiterwaarden. Verder zijn er nog een tal van andere ambachten te vinden in de IJsselvallei, zoals klompenmakers, molenaars en bakkers. Daarnaast bestaat de IJsselvallei ook veelal uit agrarische gronden waar vele boeren nog te vinden zijn.

Voorbeeld bestaande kans:

Langs de flanken van de Veluwe nabij Apeldoorn loopt de Koningslijn. Op dit moment vertrekt de trein vanaf het Museumstation Beekbergen en zijn er geen mogelijkheden om in en uit te stappen bij andere stations. Er ligt hier een kans om de industriële geschiedenis van dit gebied beter te vertellen door de trein te koppelen aan andere ambachten en industrieën zoals houtzagerijen, de verschillende watermolens, of de papierfabriek

Voorbeeld potentiële kans:

Het verhaal van de papierindustrie in de IJsselvallei is op het moment nog maar beperkt te beleven. Er ligt hier een potentiële kans om dit verhaal beter te vertellen en meer beleefbaar te maken.

Religieuze geschiedenis van de IJsselvallei

In het ontstaan van nieuwe geloofsrichtingen heeft de IJsselvallei een grote rol gespeeld. Een belangrijke gebeurtenis was de oversteek over de IJssel die de prediker Lebuinus maakte in het jaar 768. Hiervoor vormde de IJssel de grens tussen het christelijke Frankische rijk en het land van de Saksen. Of het ontstaan van de Moderne Devotie. Deze begon tijdens de Middeleeuwen, waar door schandalen en machtsmisbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk vanuit de burgerij een nieuwe beweging de “Moderne Devotie” ontstond.

Voorbeeld bestaande kans:

De Moderne Devotie heeft sporen achter gelaten in het huidige landschap. Er ligt een kans om deze religieuze geschiedenis van de IJsselvallei beter te vertellen. Bijvoorbeeld het verhaal van Klooster Hulsbergen.

Voorbeeld potentiële kans:

De IJssel heeft lange tijd als grens gefungeerd tussen verschillende geloven. De achterliggende verhalen zijn op het moment niet of nauwelijks te beleven in het landschap. Er ligt een potentiële kans om het verhaal van de IJssel als geloofsgrens door de eeuwen heen te vertellen.

Landgoederen, kastelen en buitenplaatsen

Kenmerkend aan de IJsselvallei zijn de vele landgoederen, kastelen en buitenplaatsen. Veel hiervan hadden zowel een functionele als een visuele relatie met de IJssel. Veel landgoederen en buitenplaatsen lagen langs de IJssel of langs waterwegen die uitmondde op de IJssel. Hierdoor werden de landgoederen en buitenplaatsen voorzien van water en waren ze bereikbaar via het water. In de loop van de twintigste eeuw waren veel landgoederen, kastelen en buitenplaatsen niet meer te onderhouden door hoge kosten. Hierdoor werden ze of gesloopt of kregen ze een nieuwe bestemming. Veel van de landgoederen, kastelen en buitenplaatsen zijn nog steeds aanwezig in de IJsselvallei.

Voorbeeld bestaande kans:

In de IJsselvallei bevinden zich vele landgoederen met kastelen en buitenplaatsen. Veel hiervan zijn niet goed te beleven. Er ligt een kans om het verhaal achter deze rijke geschiedenis achter de verschillende landgoederen, kastelen en buitenplaatsen te vertellen.

Voorbeeld potentiële kans:

Er ligt een potentiële kans voor het ontwikkelen van nieuwe landgoederen, rekening houdend met de achterliggende gedachten over hoe landgoederen vroeger werden vormgegeven in combinatie met een hedendaagse invulling.

Natuur en landschap

Kenmerkend aan de IJsselvallei zijn de vele groene gebieden die te vinden zijn langs de IJssel. Door de overgang van water naar land zijn er langs de IJssel vele dynamische natuurgebieden met verschillende natuurtypen ontstaan. Deze gebieden komen regelmatig onder water te staan tijdens hoogwater in de IJssel. Naast de natuurgebieden langs de IJssel zijn er nog vele andere typen natuur te beleven in de IJsselvallei. Vaak is het type natuurgebied verbonden met de ondergrond. Ook zorgt de geomorfologie van het landschap in de IJsselvallei voor verschillende landschapservaringen. Denk hierbij aan de grote hoogteverschillen van de stuwwal maar ook de kleinere hoogteverschillen bij oeverwallen, stroomruggen en rivierdonken langs de rivier.

Voorbeeld bestaande kans:

Op het moment zijn er weinig verbindingen voor fietsers en wandelaars vanaf de steden, door de polders, naar de meer natuurlijke randen van de IJsseldelta. Er ligt hier een kans om de kust en de delta van de IJssel beter te kunnen beleven, zowel vanaf het land als vanaf het water.

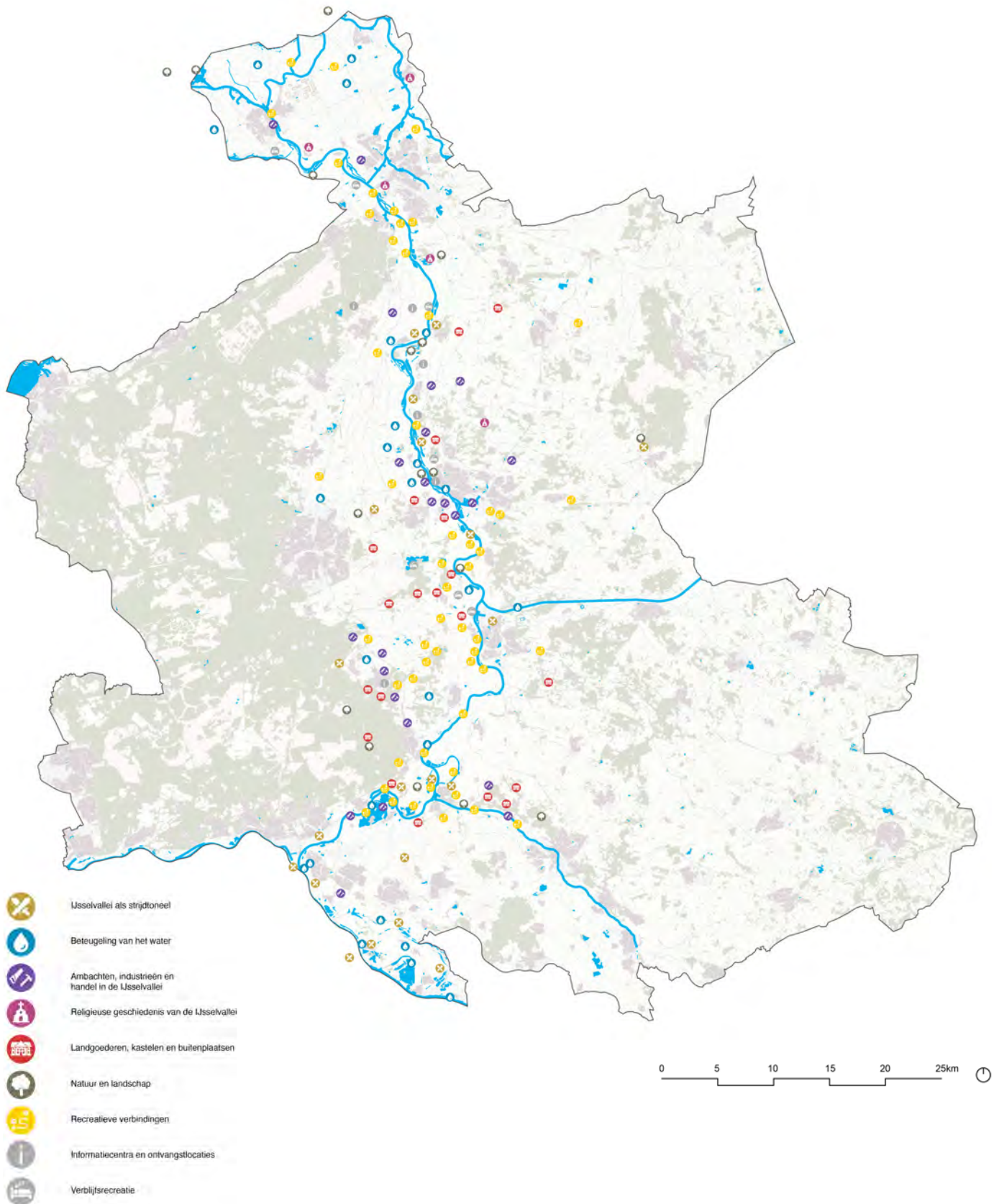
Voorbeeld potentiële kans:

In het Uitvoeringsprogramma Bomen en bos, dat door de Gedeputeerde Staten van Gelderland is vastgesteld, staat het plan om de komende 10 jaar 1.700 hectare bos en 1 miljoen bomen te planten. Voor de Provincie Overijssel is in het programma 'Iedereen een boom' de ambitie gevat om voor iedere inwoner één boom te planten. Dat komt neer op 1,1 miljoen extra bomen in Overijssel. Dit gaat over kleinschalige aanplant, en daarnaast wordt gewerkt aanplant binnen drie kilometer afstand van Natura 2000 gebieden én in de overgangszones tussen en langs onderdelen van het Overijsselse Natuurnetwerk. Bij het programma 'Iedereen een boom' moet wel worden opgelet dat de toevoeging van nieuwe bomen of beplanting niet automatisch bijdraagt aan het verbeteren van de kwaliteit van het landschap. Op sommige plaatsen vormt de openheid juist de kwaliteit van het landschap.

Het is een grote kans om bovenstaande programma's, subsidies en ambities in te zetten om de landschappelijke groenstructuren van de verschillende landschapstypes in de IJsselvallei te versterken. Zodat de contrasten en de leesbaarheid van de verschillende landschappen beter naar voren komt.

Naast deze thema's zijn er tijdens de werkateliers ook kansen geopperd voor het verbeteren van de basiskwaliteit van de IJsselvallei. Deze kansen hebben meestal betrekking op het verbeteren of het vormen van nieuwe verbindingen. Het creëren van informatiecentra en ontvangstlocaties. En de toevoeging van nieuwe verblijfsrecreatie. Hierbij zoveel mogelijk gebruik maken van diverse functies; educatie, horeca, startpunt wandelen en fietsen, etc. En deze locaties zo strategisch mogelijk situeren.

Kaart 4.6: Resultaten werkatelier: bestaande en potentiële kansen recreatieve beleving per thema

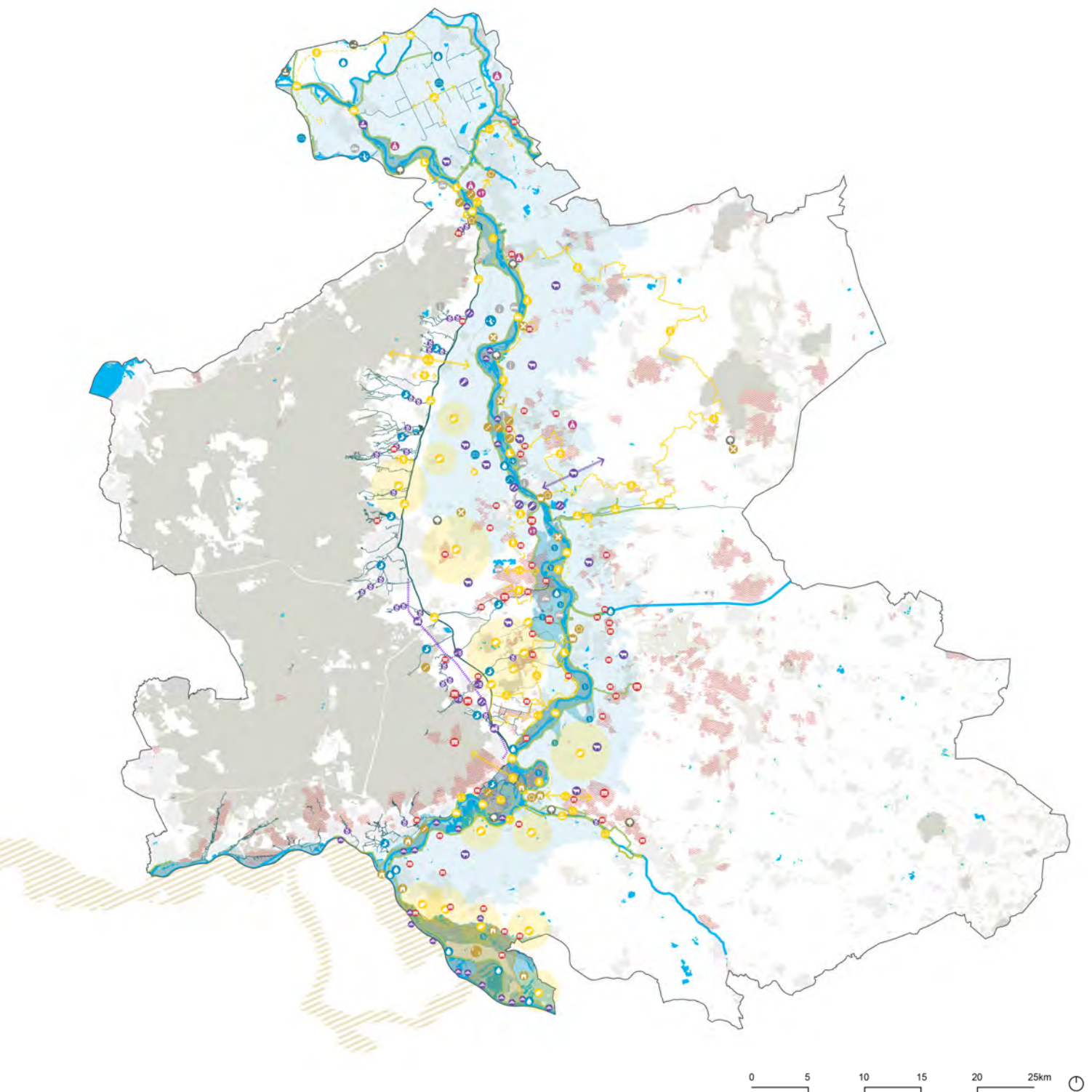
Beleving landbouwgebieden langs de IJssel. (Foto: NOHNIK)

4.4 Recreatief belevingspotentieel IJsselvallei

Voortbordurend op de hoofdthema's voor recreatieve beleving is in dit hoofdstuk de relatie gelegd met de verkregen resultaten uit de historische (H.2) en landchappelijke analyse (H.3) en de analyse van het recreatief netwerk. Het resultaat is het volgende kaartbeeld waarop de verschillende thema's voor recreatieve beleving verder zijn uitgediept. Het kaartbeeld illustreert welke gebieden in de IJsselvallei aangrijpingspunten vormen vanuit de verschillende thema's voor recreatieve beleving gezien vanuit de historie en het landschap van de IJsselvallei. Bepaalde delen van de IJsselvallei lenen zich hier goed voor door de hoge concentratie van potentiële en bestaande kansen voor de beleving in combinatie met aangrijpingspunten vanuit de historie en het landschap van de IJsselvallei. Het laat ook zien in welke gebieden deze kansen in een mindere mate aanwezig zijn en hierdoor het recreatief belevingspotentieel hier lager ligt.

Kaart 4.7: Recreatief belevingspotentieel IJsselvallei

An aerial photograph of a Dutch town, likely Breda, showing a dense cluster of buildings with red-tiled roofs in the foreground. A large river, the Oude Rijn, flows through the middle ground, crossed by a prominent red bridge. A marina with many boats is situated along the riverbank. The background shows a flat landscape with more buildings and a distant city skyline under a cloudy sky.

5 | Bevindingen en aanbevelingen

Hanzestad Hattem langs de IJssel. (Foto: Gijs Versteeg Fotografie / MarketingOost)

5.1 Bevindingen en analyse op hoofdlijnen

In het vorige hoofdstuk is op basis van de resultaten uit de landschappelijke en historische analyse, en de werkateliers, kansen voor de recreatieve beleving van de IJsselvallei in beeld gebracht. Naar voren is gekomen dat er in veel delen van de IJsselvallei veel kansen liggen om de rijke geschiedenis van de IJsselvallei en het landschap te kunnen beleven. Soms is het historisch verhaal van het landschap duidelijk zichtbaar in het huidige landschap, maar in sommige delen is deze in de loop der tijden verdwenen uit het landschap.

De vraag is in hoeverre 'de IJssel' een zelfstandige bestemming moet worden óf dat de IJssel vooral complementair dient te zijn aan de vele bestemmingen waaraan die grenst (bijv. Salland) of die er langs zijn loop liggen (bijv. de Hanzesteden). De uitkomsten van deze inventarisatie duidt op dat er meest potentie zit in het laatste. Om dit potentieel te realiseren is het nodig om toeristisch-recreatieve gebiedsontwikkelingen zowel langs de IJssel als dwars over de IJsselvallei meer vorm en inhoud te geven. De IJssel dient niet langer te worden behandeld als een grens.

Verder zien we dat er weer heel veel bestaande en gerealiseerde kansen vanuit het landschap en de historie naar voren zijn gekomen op de flanken van het Veluwemassief. Er moet voorkomen worden dat deze gaan overlappen met de Belevingsgebieden van de Veluwe. Ook hier dient de IJssel en de IJsselvallei een ondersteunend en complementair rol in te nemen i.p.v. concurrerend. Goed voorbeeld hiervan is het belevingsgebied 'Industriële Veluwe'. Een deel van dit belevingsgebied - bijv. het Apeldoorns Kanaal en de Stoomtrein - bevat een overgangszone tussen het Veluwemassief en de IJssel. De beken en sprengen die de vroege industrialisering mogelijk heeft gemaakt komen tenslotte van het Veluwemassief en stromen de IJsselvallei in. Toch is het hier logischer om het verhaal van de IJssel minder prominent naar voren te laten komen t.o.v. het verhaal van de Veluwe. Dit komt omdat de beleving eerder gaat over de overgang van massief naar vallei dan over de vallei of de rivier zelf. Zo zijn er meer voorbeelden te noemen - ook aan de Overijsselse zijde, waar nog geen belevingsgebieden zijn geformuleerd, maar waar andere verhalen voorop staan.

Vanuit de analyse is naar voren gekomen dat er in de IJsselvallei vooral sprake is van een routelandschap met kansrijke belevingslijnen. Dit maakt het vooral geschikt als fietsomgeving, mede omdat de vaak benoemde landschapsovergangen vooral in de tempo van de fietser goed te beleven zijn. Vanuit de analyse zijn er veel aangrijpingspunten gevonden waarmee de basiskwaliteit van de IJsselvallei kan worden verbeterd. Dit kan voornamelijk gedaan worden door het verbeteren en het aanleggen van nieuwe recreatieve verbindingen en voorzieningen voor wandelaars en fietsers. De gelaagde geschiedenis en cultuur die de IJsselvallei rijk is zou dan (beter) ontwikkeld kunnen worden op strategisch gekozen plaatsen die vanuit de steden en de geëtaleerde gebieden goed te bereiken zijn langs mooi ontworpen routes voor fietsers en wandelaars. De te ontwikkelen (bestaande en nieuwe) routes kan het beste dan onderling onderscheidend zijn t.o.v. dát aanbod i.p.v. onderscheidend zijn t.o.v. elkaar.

Op basis van onze analyses denken wij dat het kansrijker is om de IJssel als *riviersysteem* te zien en daarin onderscheid te maken in verschillende belevingsgebieden - in plaats van om verschillende belevingsgebieden te ontwikkelen voor 'de IJsselvallei'. Dit klinkt misschien als een subtiel verschil, maar dat is het niet. Waar de IJsselvallei - qua beleving - snel plaats moet maken voor andere, dominantere belevingen, vormt de IJssel zelf een logisch, samenhangend, achtergrondverhaal dat als een rode draad kan dienen in de storytelling. Op specifieke plekken is de IJssel het achtergrondverhaal (bijv. Hanzesteden), en op andere plekken kan het verhaal van de IJssel zelf meer naar voren treden (bijv. Rivierklimaatpark IJsselpoort).

Hiervoor is het nodig om stevig te investeren in het beleefbaar maken van dat verhaal op een aantal potentieel beeldbepalende plekken én om in de nabije toekomst veel krachtiger dan nu samen te werken langs en over de IJssel (en provincie- en gemeentegrenzen) heen.

Op de volgende bladzijden schetsen wij het begin voor een inhoudelijk handelingsperspectief hiervoor.

5.2 Nieuw elan voor de IJssel: ontwikkelgebieden

Op de kaart rechts zijn tien ontwikkelgebieden weergegeven die wij kansrijk achten. Ieder gebied kent meerdere van de eerder genoemde 'parels'. Ieder gebied beslaat verder een voor toeristisch-recreatieve activiteiten realistisch schaalniveau rondom een (Hanze)-stad of andere bestemming. Het idee is dat de verschillende stamkapitalen van geschiedenis en landschap binnen ieder gebied tot leven kan worden gebracht wanneer er relevante gebiedsontwikkelingen zich voordoen. Dit vergt dat het verhaal van de IJssel integraal wordt meegewogen in alle andere ontwikkelingen en ambities. De tien ontwikkelgebieden zijn :

01: De Waterkraan van Nederland

De waterhuishouding van de Rijn en alle Rijntakken begint in dit gebied. De Rijnstrangen en de oude loop van de Rijn zijn in potentie zeer krachtig om het verhaal van de grote rivieren beleefbaar te maken. Ook is Doornburg en de bescheiden oorsprong van de Linge interessante belevingen.

02: Rivierklimaatpark IJsselpoort

Van Westervoort waar de IJssel zich afsplitst van de Nederrijn tot en met Rhederlaag ontstaat een gevarieerd rivierengebied met meervoudig ruimtegebruik, natuur, landbouw, waterhuishouding, en veel toegevoegde waarde voor recreatie.

03: Doesburg en de Oude IJssel

Vanuit de oude Hanzestad is de omgeving rijk aan IJssel-verhalen. Het Veluwemassief is goed zichtbaar en tussen Rheden en Dieren ligt Middachten en de Lamme IJssel als interessante bezienswaardigheden. Het Zwarte Schaar en - vooral - de Oude IJssel heeft veel potentie.

04: Dieren-Brummen-Bronkhorst

Tussen de kenmerkende Hanzesteden Doesburg en Zutphen in ligt een gevarieerd rivierengebied met veel potentie. Tegenwoordig is het kunstgemaal bij Bronkhorst een mooie parel in de beleving.

05: Zutphen en omgeving

Bij Zutphen stroomt de Berkel de IJssel in. De stedelijke ontwikkeling is sterk beïnvloed door de rivieren en is goed beleefbaar. Langs de IJssel zijn ontwikkelingen bij Cortenoevers, Tichelbeeksewaard en Voorsterklei goed beleefbaar.

06: Deventer en omgeving

In de directe omgeving van Deventer gebeurt veel. Veel potentie heeft het gebied rond Nijenbeek met gemaal en kasteelruïne, de Ravenswaarde aan de oostkant van de IJssel en daarboven waar de Schipbeek de IJssel instroomt. De vele landgoederen op de hogere zandgronden bieden ook mogelijkheden voor doorontwikkeling.

07: Polder Nijbroek

Een van de oudste polders van Nederland - en daarmee onlosmakelijk verbonden met de traditie dat ook de Beemster en de Flevopolder heeft voortgebracht. In tegenstelling tot de grootschalige polders is Polder Nijbroek met de hand uitgegraven! Een ambachtelijke ontginning, dus. Het verhaal en het cultuurlandschap is uniek, en het gebied heeft veel ontwikkelpotentie indien men dat wenst.

08: Den Nul en omgeving

Tussen Deventer en Zwolle in stroomt de IJssel snel. Tussen Olst en Wijhe, vormen Infocentrum Den Nul en de Duursche Waarden de mooiste belevingen en de hoogwatergeul van Veessen naar Wapenveld is een recent en indrukwekkend voorbeeld van hoe het landschap anders vorm moet krijgen om ook in de toekomst om te kunnen gaan met het water.

09: Zwolle en Hattem

De ligging van Hattem is fantastisch. Het Veluwemassief en de IJssel komen hier weer dicht bij elkaar, en er tussenin ligt deze mooie Hanzestad. Iets verderop is de buitendijkse binnenstad van Zwolle een en al water. Hier begint de IJsselvallei over te gaan in het IJsseldelta. Het Zwartewater is daar het meest prominente voorbeeld van.

10: Het IJsseldelta

Tussen de hanzesteden Kampen en Hasselt ligt een bijzonder delta- en polderlandschap. Naast de vele watergebieden is Polder Mastenbroek zeer bijzonder. Een van de oudste voorbeelden van grootschalige ontginning en rationele verkaveling dat nog goed zichtbaar is. Het Nationaal Landschap IJsseldelta verbindt Polder Mastenbroek met de Kampereilanden. Gezamenlijk vormt het IJsseldelta en zeer beleefbaar ensemble. Daarnaast vormt het delta de overgang naar het IJsselmeer.

5.3 Nieuw elan voor de IJssel: ontwikkelconcept

De basisgedachte van het belevingsconcept voor de IJssel is eenvoudig te duiden in de metafoor van “parels aan een ketting”.

De ‘parels’ verwijzen naar plekken waar het verhaal van de IJssel beleefbaar is, en van waaruit andere beleefbare plekken eenvoudig te bereiken zijn.

De ‘ketting’ verwijst hier naar de IJssel zelf, maar ook beleefbare delen van het stroomgebied, zoals kanalen, weteringen, zijrivieren, uiterwaarden en aftakkingen, en ook het oorsprongsgebied van de IJssel i.r.t. “de Waterkraan van Nederland” van Pannerden tot Westervoort, waar de Rijn gesplitst wordt in de Waal, de Rijn en de IJssel. In het vervolg noemen wij dit alles ‘de IJssel’ omdat de tekst anders onleesbaar zou worden.

De spreekwoordelijke ‘parels’ dienen niet al te ver uit elkaar op de ketting te zitten. Verder kunnen we ze conceptueel opdelen in vijf verschillende schaalniveaus - in termen van geografische omvang en programmering. Hieronder omschrijven wij kort de verschillende schaalniveaus, waarvan we ze verder in kaart brengen op de volgende pagina's.

5: ‘Rivierparken’

Op het grootste schaalniveau vinden wij relatief grootschalige gebieden waarin de IJssel centraal onderdeel is van het verhaal, maar waar meerdere componenten en voorzieningen samenkomen.

Een goed voorbeeld hiervan is de Rivierklimaatpark IJsselpoort. Als de plannen gerealiseerd worden, wordt dit een gebied met heel veel verschillende functies voor mens, dier, fauna en meer - en de IJssel is de rode draad. De gebiedsontwikkeling is zeer belovend. Als de storytelling hiervan aansluit op het IJssel-verhaal zoals hiervoor omschreven wordt dit een échte parel.

Er is veel potentie om meerdere van zulke integrale plannen te ontwikkelen in het werkgebied. Mooie voorbeelden van meervoudig ruimtegebruik dan de kwaliteit vergroot voor zowel flora, fauna als mensen én oplossingen bieden voor de meer technische kanten van watermanagement op een manier dat beleefbaar is.

4: ‘IJsseltransferia’

Op het een-na grootste schaalniveau vinden wij wat wij bijvoorbeeld ‘IJsseltransferia’ kunnen noemen. Dit zijn wat grotere locaties die goed bereikbaar zijn, meerdere voorzieningen hebben (zoals horeca en activiteiten), en vaak ook bezoekerscentra waar een IJssel-gerelateerd verhaal wordt verteld. De combinatie van deze elementen maakt een IJsseltransferium tot het ideale vertrekpunt om het stroomgebied van de IJssel verder te verkennen.

De grotere IJsseltransferia zitten op locaties waar goede openbaar vervoer binnen loopafstand is. Dit betekent dat ze vaak aan de rand van de wat grotere steden zitten. Aan de rand van kleinere kernen of bij populaire recreatie- en natuurgebieden. Een voorbeeld hiervan is Bronsbergenmeer ten zuiden van het centrum van Zutphen.

Er zijn veel locaties dat kunnen worden doorontwikkeld tot ‘IJsseltransferia’ indien dat gewenst is. Dit zijn vaak locaties die vlak aan de rand van een stad, en/of bij recreatie- of natuurgebieden liggen. Het is belangrijk om te benadrukken dat deze locaties - qua beleving - niet uitsluitend in de context van de IJssel moeten worden beschouwd. Net zoals ze ideale vertrekpunten zijn om de IJssel te verkennen, zijn ze vaak ook ideale vertrekpunten om de naastliggende stad met diens aanbod en diens verhalen te bezoeken en beleven.

3: Bezoekerscentra langs de IJssel

Op het middelste schaalniveau vinden wij de bezoekerscentra waarbij de IJssel of elementen van diens verhaal of landschap centraal staan. Ze zijn vaak primair bereikbaar met auto, maar vanuit hier zijn fiets- en wandelnetwerken goed ontsloten, en worden er activiteiten georganiseerd. Er is een tentoonstellingsruimte, toeristische informatie, en meestal ook een eenvoudige winkel en horecavoorziening. Een goed voorbeeld hiervan is Informatiecentrum Den Nul.

2: Schakels toeristisch-recreatieve netwerk

Op het een-na laagste schaalniveau vinden wij locaties dat overduidelijk in een IJsselbeleving zitten én een belangrijke verbindende functie hebben. Dit kan kleinere parkeerplaatsen zijn van

waaruit wandelingen lopen óf bijvoorbeeld plekken waar de veerpont verbinding mogelijk maakt over de rivier heen.

1: Knooppunten

Op het laagste schaalniveau vinden wij knooppunten voor fiets- en wandelnetwerken die overduidelijk in een IJsselbeleving zitten. Op dit soort locaties wordt een bankje niet puur neergezet omdat je er lekker op kan gaan uitrusten, maar bewust neergezet zodat je vanaf dat bankje uitzicht heeft dat de beleving van de IJssel versterkt. Het is dus méér dan een bordje voor de fietsers en wandelaars.

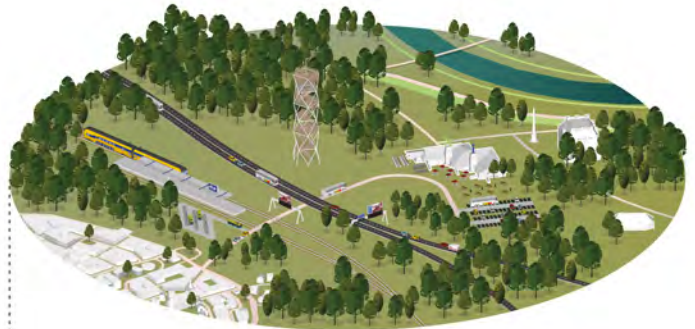
Beleefbaarheid verbeteren

Voor alle niveaus geldt dat er meer aandacht dient te komen voor de beleving en de storytelling (van de IJssel) ter plaatse. Zowel tijdens locatiebezoeken als tijdens de werksessies is duidelijk gebleken dat er op veel fronten verbeteringen mogelijk zijn op deze twee punten. Hier kan op veel verschillende manieren werk van worden gemaakt. Van casus tot casus zal moeten worden gekeken exact hoe.

Landschapsarchitectonische ingrepen kunnen bijvoorbeeld de beleving van het rivierlandschap sterk verbeteren. Veel steden zijn ontwikkeld met de rug naar het water en buiten de binnenstedelijke gebieden waar deze ontwikkeling vaak teruggedraaid is betekent dit nog altijd dat de rivier zelf weggestopt is. In het open landschap kunnen dijken zowel fantastisch uitzicht bieden als eenzelfde fantastische uitzicht compleet wegnemen. Ditzelfde geldt voor andere landschapselementen.

Naast landschapsarchitectuur kan gedacht worden aan het zichtbaar(der) maken van historische elementen in het cultuur- en natuurlandschap. Van de reconstructie van een Mauritstoren naar het zorgen voor een zichtlijn naar een kleine sluis bij een wetering.

Ook nieuwe elementen kunnen ingezet worden als verhaaldragers en om de beleving te versterken. Bijvoorbeeld het plaatsen van kunstwerken die het verhaal ondersteunen óf uitkijktorens die letterlijk zicht bieden op het rivierlandschap.

5: 'Rivierparken'

4: 'IJsseltransferia'

3: Bezoekerscentra langs de IJssel

2: Schakels toeristisch-recreatieve netwerk

1: Knooppunten

Tot slot bevelen wij aan om te gaan verkennen hoe betekenisvolle samenwerkingen kunnen worden geïnitieerd en ondersteund in en om ieder ontwikkelgebied heen. Er zijn veel initiatieven en plannen op lokaal schaalniveau dat verbonden kunnen worden middels dit ontwikkelconcept, en die op maat gemaakte ondersteuning kunnen gebruiken om de kans op realisatie te verhogen.

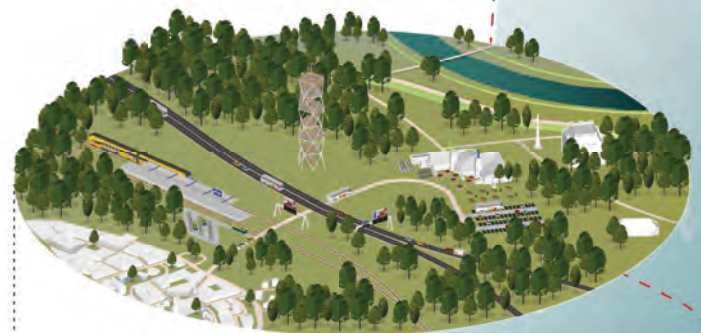
Hiervoor zijn twee dingen nodig: 1) een gezamenlijke ambitie, en 2) een krachtige samenwerking.

Er is een samenwerking nodig waarin de IJssel niet een grens vormt maar een samenhangend landschap en verhaal. Deze samenwerking krijgt het beste vorm als een triple-helix, waarin alle relevante overheden (de gemeenten, de veiligheidsregio's, de provincies, de waterschappen, de Rijksoverheid en diens uitvoeringsorganisaties, zoals Staatsbosbeheer en Rijkswaterstaat) samen werken met drinkwaterbedrijven, boeren, natuurorganisaties, kennisinstellingen, particuliere bedrijven, musea, landgoederen, lokaal historische verenigingen en anderen.

De Stuurgroep IJssel - in versterkte vorm - bieden wij ons betreft perspectief op het in goede banen leiden van ambities en opgaven die complementair zijn aan de bestaande ontwikkelingen, initiatieven en positioneringen van de steden en streken langs of grenzend aan de IJssel. Maar er zullen meer flexibele samenwerkingsvormen nodig zijn om resultaat te boeken in de ontwikkelgebieden zoals omschreven op de vorige bladzijdes.

Wij zijn van overtuigd dat het concept dat in dit rapport gepresenteerd is kan bijstaan in het realiseren van waardevol en betekenisvol meervoudig ruimtegebruik met een hoge belevingswaarde langs de gehele IJssel.

Het is een onderligger en inventarisatie dat hopelijk aanleiding zal geven tot verdere uitwerking en concretisering van zowel de ambities, het verhaal van de IJssel zelf als de samenwerking(en) langs en rondom de IJssel.

5: 'Rivierparken'

4: 'IJsseltransferia'

3: Bezoekerscentra langs de IJssel

2: Schakels toeristisch-recreatieve netwerk

1: Knooppunten

Belevingsgebieden IJsselvallei

Inventarisatie stamkapitaal

**FOR THE
LOVE OF
PLACE**

**The
Missing
Link**

Disclaimer: Hoewel deze inventarisatie met veel zorg en aandacht is samengesteld, heeft de auteur besloten niet alle op- en aanmerkingen vanuit de werkgroep erin te verwerken. Mocht u informatie tegenkomen die in uw ogen niet correct (meer) is, of verouderd, laat het ons weten. We aanvaarden geen aansprakelijkheid voor de gevolgen van deze fouten.